

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 05.12.2019

Kabul Tarihi: 31.01.2020

GÜRCÜ KAYNAKLARINDA İLK KEZ GÖRÜLMELERİNDEN MOĞOL İSTİLASINA KADAR GÜRCİSTAN'DA KIPÇAKLAR VE ÇEVRE BÖLGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Cihan YALVAR*

Öz

Kıpçaklar'ın Gürcistan'da ilk defa görülmeleri, Gürcü kaynaklarında M.Ö. 336-323 yılları arasında hüküm süren İskender'in Kafkasya'da görüldüğü tarihe denk gelmektedir. Fakat sözü edilen Türk kavminin bölgedeki varlığı ünlü Kiev Knezi Vladimir Monomach'ın (II. Vladimir) öncülüğünde düzenlenmiş olan başarılı seferler sonucunda gerçekleşmiştir. Kral IV. David döneminde başlayan Kıpçak göçleri, Kraliçe Tamara (Thamar) dönemine kadar devam etmiştir. Onlar, Krallık tarafından kendilerine tahsis edilen yaylak ve kışaklara yerleştirilerek Gürcistan ordusunun önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. Gürcistan ordusu içerisinde sayısız seferlere katılan Kıpçaklar sayesinde Gürcistan Krallığı en ihtişamlı dönemlerini yaşamış ve bölgenin mutlak hâkimi olmuştur. Bu doğrultuda, onların etkileri Kral III. Giorgi ve Kraliçe Tamara zamanında zirveye ulaşmıştır. Sözü edilen dönemlerde Kıpçak kökenli Kubasar ve Kutlu Arslan Krallık içerisindeki en nüfuzlu kişiler arasında yer almışlardır.

Mezkûr Türk kavminin, Gürcistan üzerinden Güney Kafkasya, Karadeniz, Karadeniz'in doğusu ve Doğu Anadolu gibi bölgelere göç ettikleri görülmektedir. Buralara yerleşen Kıpçaklar'ın bir kısmı Hristiyanlığı bir kısmı ise Müslümanlığı kabul ederek hayatlarını idame ettirmişlerdir. Onların sözü edilen bölgelerdeki izleri günümüzde de görülmeye devam edilmektedir. Makalede, Kıpçakların Gürcü kaynaklarında ilk kez görülmeleri, onların Gürcistan Krallığı topraklarına göç etmeleri ve sırasıyla IV. (II.) David, III. Giorgi, Tamara ve IV. Giorgi Lasha dönemlerindeki askerî faaliyetlerinin yanı sıra Krallık çevresindeki mevcudiyetleri de ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıpçaklar, Gürcistan, Gürcistan'da Kıpçaklar, Atrak (Otrok), Kubasar, Kutlug Arslan.

* Yeditepe Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

The Kipchaks In Georgia From Their First Appearance In Georgian Sources Until The Mongol Invasion And Their Influence On Surrounding Territories

Abstract

According to Georgian sources first appearance of Kipchaks in Georgia, coincides with Alexander the Great's Caucasus campaign who reigned between BC 336-323. But the first proper appearance of the mentioned Turkish people in the region happened during the famous Grande Prince of Kievan Rus Vladimir Monomach's (Vladimir the 2nd) successful campaigns organized under his leadership. Kipchak migrations beginning during the reign of David the 4th continued until the reign of Queen Tamar (Thamar). They became an important part of the Georgian Army after David the 4th gave them yaylags and gishlags. Thanks to the Kipchaks who participated in numerous expeditions within the Georgian army the Kingdom of Georgia experienced its most glorious period and was the absolute ruler of the region. Because their essential contributions to the Georgian Army, the Kipchaks influence reached its peak during the reign of King George the 3rd (Giorgi) and Queen Tamar. In this times Kubasar and Kutlu Arslan, who were of Kipchak origin, were among the most influential people in the Kingdom.

Mentioned Turkish people migrated through Georgia to different regions such as the South Caucasus, the Black Sea region, the east of the Black Sea and eastern Anatolia and they were also settled in these regions. Some of the Kipchaks who settled in these regions accepted Christianity, while some of them converted to Islam. The evidence of Kipchaks in the said regions continues to be seen today. In this article, the first occurrence of the Kipchaks in the Georgian sources, their migration to the territory of the Kingdom of Georgia and their military affairs during the reigns of David the 4th (2nd), Giorgi the 3rd, Tamara and the George (Giorgi) Lasha the 4th as well as their presence around the Kingdom are discussed.

Keywords: Kipchaks, Georgia, Kipchaks in Georgia, Atrak (Otrok), Kubasar, Kutlug Arslan.

Giriş

Ruslar tarafından soluk sarı, saman sarısı gibi anlamlara gelen Polovets ismi ile anılan Kıpçaklar,¹ Rus topraklarında ilk kez başbuğları Boluş önderliğinde 1054 yılında Güney Rusya knezlikleri arasında yer alan Pereyeslavl knezliği çevresinde görülmüşlerdir.² Bunun ardından onlar 1061 yılında Başbuğları İskal önderliğinde tekrar sözü edilen knezliğin topraklarına girmişler ve başarılı akınlar sonucunda bölgeden ayrılmışlardır.³ Sözü edilen Türk kavminin, 1090-1110 arasında geçirdikleri parlak dönem⁴ Pereyeslavl knezi Vsevolod'un oğlu olan Vladimir Monomach'ın⁵ 1113 yılında Kiev knezi olması ile

¹ P.P. Toloçko, *Koçevıye Narodıy Stepey i Kievskaya Rus*, Abris, Kiev 1999, s. 108-109.

² *Povest Vremennıykh Let*, Çast Pervaya, Tekst i Perevod, Podgotovka Tekstka D.S. Lihaçeva, Perevod D.S. Lihaçevai B.A. Romanova, Pod Redaktsıey Çlena-Korrespondenta an SSSR V.P. Adrianovoy-Peretts, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950, s. 109.

³ *Povest Vremennıykh Let*, s. 109.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 79.

⁵ *Povest Vremennıykh Let*, s. 199; Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom II., İzdatelstvo Nauka, Moskva 1991, s. 46.

sona ermiştir. Adı geçen knez, 1113 yılından önce 1078-1094 yılları arasında Çernigov kneziydi, 1094-1113 yılları arasında ise Kıpçakların sık sık akınlar düzenleyerek tahrip ettikleri Pereyaslavl'ın kneziydi. Pereyaslavl knezliği döneminde bozkırın derinliklerine birden çok başarılı sefer düzenleyen Vladimir Monomach⁶ Kıpçaklara karşı başarılı bir savunma tertibatı oluşturmuş ve onlara karşı topraklarını savunma politikası takip etmiştir.⁷ Mezkûr knez, sözü edilen dönemde Kıpçaklar hakkında epey bir bilgi edinmiş⁸ ve bu bilgileri Kiev knezi olduğu dönemde faydalı bir şekilde kullanmıştır. 1113 yılında, Kiev Büyük Knezi Svyatopolk'un ölümünün ardından, Monomach Kiev halkı tarafından tahta uygun görülmüş ve başkente davet edilmiştir.⁹ Vladimir'in başkente davet edilmesinin sebeplerinden birisi hiç şüphesiz onun Kıpçaklar üzerine düzenlediği başarılı seferler idi. Knez, bu seferler sonucunda büyük bir şöhrete kavuşmuş ve başarılı bir komutan olduğunu bütün Rusya'ya kanıtlamıştı.¹⁰

1116 yılına gelindiğinde Kıpçakların idaresi altında yer alan Peçenekler ve Uzlarn (Torkların) bir kısmı Kıpçaklara başkaldırmışlar ve ardından da soluğu Vladimir Monomach'ın yanında almışlardır.¹¹ Sözü edilen bu iki Türk kavmi, daha önce soydaşlarının yaptıkları gibi Güney Rusya sınırlarına yerleştirilmişler ve bu bölgeyi Kıpçak akınlarına karşı savunmuşlardır.¹² Kiev knezi olduğunda da Kıpçakların üzerlerine birçok akın düzenleyen Monomach, 1113 yılında Pereyaslavl knezi olan oğlu Yaropolk'un¹³ Don bölgesinde bulunan Kıpçaklar üzerine yürümesini istemiştir.¹⁴ Babasının emri ile Kıpçakların üzerine giden Yaropolk, 1116-1123 yılları arasında gerçekleşen başarılı seferlerde; Balin, Şaruhan ve Sugrov gibi şehirleri Kıpçakların elinden almıştır.¹⁵ Sözü edilen bu olayların neticesi olarak Kıpçakların topraklarını terk etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Onların içerisinde yer alan bazı gruplar ünlü Kıpçak başbuğu Saruhan'ın oğullarının önderliğinde Don bölgesinin ortasından güneye doğru göç etmişlerdir.¹⁶ Bu yıllarda Kıpçakların zayıflayarak güçten düştükleri görülmektedir.¹⁷ Onların bu dönemde zayıflamalarının

⁶ B.A. Rıybakov, *Pervıye Veka Russkoy İstorii*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1964, s. 130.

⁷ Rıybakov, a.g.e., s. 143. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 47.

⁸ Rıybakov, a.g.e., s. 131.

⁹ Karamzin, a.g.e., s. 91; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 46.

¹⁰ Rıybakov, a.g.e., s. 132.

¹¹ D.A. Rasovskiy, *Polovtsiy. Çernıye Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Robotny raznyh let)*, İzdatelstvo Tsivoi, Moskva 2012, s. 52.

¹² Rasovskiy, a.g.e., s. 20-21, 52-53; Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...*, s. 83; Karamzin, a.g.e., s. 93; S.M. Solovev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, Kniga II., Tom III. - IV., İzdatelstvo Cotsialno-Ekonomiçeskoj Literaturı, Moskva 1960, s. 20; A. Bruce Boswell, "The Kipchak Turks", *The Slavonic Review*, Vol. 6, No. 16, London, Jun 1927, s. 74-75.

¹³ Rıybakov, a.g.e., s. 136.

¹⁴ Karamzin, a.g.e., s. 93; Rasovskiy, a.g.e., s. 188.

¹⁵ *Povest Vremennıykh Let*, s. 404; Karamzin, a.g.e., s. 93; Toloçko, a.g.e., s. 111.

¹⁶ Svetlana Pletneva, *Polovtsiy*, İzdatelstvo Lomonosov, Moskva 2010, s. 107; Yuriy Viktoroviç Zelenskiy, "Kıpçaki v Podone i Prekavkaze v XI. - XIV. Vv", *Tyurkskie Koçevniki Evrazii (Kimaki, Kıpçaki, Polovtsiy...)*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, İzdatelstvo İhlas, Kazan 2013, s. 39.

¹⁷ Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...*, s. 83.

ardındaki sebep hiç şüphesiz ünlü ve yetenekli birçok Kıpçak başbuğunun öldürülmesi ya da esir edilmiş olmasıdır.¹⁸ Mezkûr Türk kavmi, 1116 yılından itibaren yoğun bir şekilde Rus baskısına maruz kalmış ve bundan dolayı Don Nehri civarındaki bozkırları terk etmek durumunda kalmıştır.¹⁹ Bu bağlamda, Rus Knezleri'nin 1117 yılında Don bölgesi civarında varlık göstermeye başlamaları Kıpçakların sözü edilen bölgeden uzaklaştıklarını göstermektedir.²⁰ Neticede, Kıpçakların önemli bir kısmı Don bozkırlarından Kafkasya bozkırlarına göç etmişlerdir.²¹ Kafkasya'da ilk kez XI. yüzyılın ortalarında görülen Kıpçaklar,²² bölgede kendileri için uygun bir yer olan Kuban Nehri çevresinde bulunan otlakları tercih etmişlerdir.²³ Sözü edilen bölgeye zorunlu olarak giden Kıpçaklar kısa bir süre Kafkasya bozkırlarında kaldıktan sonra Gürcistan Krallığı'nın topraklarında görülmüşlerdir.²⁴

1. Tarihi Gürcistan Toprakları ve Kıpçak İsminin Gürcü Kroniklerinde İlk Kez Görülmesi

Günümüzde Kafkasya'nın güneyinde yer alan Gürcistan, Suram Dağları'nın ülkeyi ikiye bölmesiyle batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türkler tarafından Sol Gürcistan olarak bilinen Batı Gürcistan topraklarında Rioni havzası, Kür ve Aras vadilerinin yer aldığı bozkır kuşağı yer almaktadır. Bölgenin önemli yerleşim yerleri ise Klarjeti, Oltu, Tortum, Tao²⁵ ve Meschia olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin batısı bu şekilde bilinirken doğu toprakları ise Gürcüler tarafından Kartli, Türkler tarafından ise Sağ Gürcistan olarak isimlendirilmektedir. Kafkasya'nın kalbi konumunda olan bu ülkenin toprakları Shorapani, Elbruz, Likhi ve Kazbek sıradağları ve bu dağlar arasında yer alan otuz altı geçit aracılığıyla birbirine bağlanmaktadır.²⁶

Gürcü kronikleri tarafından genellikle *Qivca'q*²⁷ şeklinde zikredilen Türk kavmine ait ilk bilgi Leonti Mroveli tarafından kaleme alınan ve M.Ö. IV. yüzyıl

¹⁸ *Povest Vremennuyh Let*, s. 387; Boswell, "a.g.m.", s. 74-75.

¹⁹ P.V. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki i Polovtsiy Rus i Step Do Naşestviya Tatar*, İzdatelstvo Veçe, Moskva 2011, s. 119.

²⁰ Pletneva, *a.g.e.*, s. 83.

²¹ Zelenskiy, "a.g.m.", s. 39; Rıybakov, *a.g.e.*, s. 131; Pletneva, *a.g.e.*, s. 107; Toloçko, *a.g.e.*, s. 133.

²² Z.V. Ançabadze, "Kıpçaki Severnogo Kavkaza Po Dannım Gruzinskih Letopisey XI-XIV. Vekov", *Materialı Nauçnoy Sessii Po Probleme Proishoceniya Balkarskogo i Karaçevskogo Narodov*, (22-26 İyunya 1959), Kabardino-Balkarskoe Knijnoe İzdatelstvo, Nalçik 1960, s. 115; Evgeniy İvanoviç Narojny, "Polovtsiy Severnogo Kavkaza (Nekotoriye İtogi i Perspektiviy İzuçeniya)", *Tyurkskie Koçevniki Evrazii (Kimaki, Kıpçaki, Polovtsiy...)*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, İzdatelstvo İhlas, Kazan 2013, s. 53.

²³ Pletneva, *a.g.e.*, s. 107.

²⁴ Rasovskiy, *a.g.e.*, s. 125; Zelenskiy, "a.g.m.", s. 39; Rıybakov, *a.g.e.*, s. 131.

²⁵ Tao bölgesi Tortum ve Oltu nehirlerinin vadilerini kapsıyorken, Klarjeti bölgesi ise Çoruh vadisinin orta kesimlerini içine almaktaydı. W.E.D. Allen, "The March-Lands of Georgia", *The Geographical Journal*, Vol. 74, No. 2, Ağut 1929, s. 153. Ayrıca Gürcistan hakkında genel olarak bilgi edinmek için bkz. Davut Dursun, "Gürcistan", *DİA*, Cilt: XIV, Ankara 1996, s. 311-313.

²⁶ İbrahim Tellioglu, *XI. - XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 1-4; Dursun, "a.g.m.", s. 310.

²⁷ Leonti Mroveli, "History of the Kings of K'art'li", *Rewriting Caucasian History Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, translated with Introduction and Commentary by R.W. Thompson, Clarendon Press, Oxford 1996, s. 23; *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, ed. Roin Metreveli and Stephen Jones, Artanuji Publishing, Tblisi 2014, s. 391.

ile M.S. V. yüzyıllar arasındaki olayları içeren *Kartli Kralları'nın Tarihi (History of the Kings of K'art'li)* isimli eserde yer almaktadır. Onlar, sözü edilen bu eserde, İskender'in Gürcistan'a geliş hikâyesinin bulunduğu kısımda zikredilmişlerdir. Kafkasları aşarak solluğu Kartli'de alan İmparator, burada Mtkuari Nehri (günümüz Kura Nehri) civarında yaşayan Kıpçaklar ile karşılaşmıştır.²⁸ İskender'in Kafkaslar üzerine düzenlemiş olduğu seferde Kıpçakların yanında Bun-Türkler'den²⁹ de bahsedildiğini görmekteyiz.³⁰ Bahsedilen eserde onların Bun-Türkler ile beraber bahsedilmesi Alasania Giuli'ye göre müellifin esere yerleştirdiği argümanlardan birisidir.³¹ Kıpçaklardan bahseden bir diğer Gürcü kaynağı ise, Juansher Juansheriani tarafından yazılan ve M.S. V. - VIII. yüzyıllar arasındaki olayları içeren *Kral Vahtang Gorgosali'nin Tarihi (History of King Vaxt'ang Gorgosali)* isimli eserdir.³² Burada Kıpçakların egemenlik altına alındıklarından bahsedilmiştir. Onların Gürcistan topraklarında ilk kez görülmelerini konu alan iki eserde de Kıpçak isminin kullanılması tamamen anakroniktir. Yani yukarıda bahsedilen iki kronikte de Kıpçakların yer almaları ve onlardan bahsedilmeleri kronolojik açıdan mümkün değildir. Öte yandan adı geçen İmparator'un Kafkasya'ya sefer düzenlememiş olması da ilk eserde görülen bilginin mesnetsiz olduğunu göstermektedir. Sonuçta, onların Gürcistan'da ilk defa görülmeleri kesin olarak IV. David zamanından itibaren başlatılmalıdır.³³

²⁸ Mroveli, *a.g.e.*, s. 23.

²⁹ Bun-Türkler hakkında birçok farklı görüş vardır. Bunlardan birisi onların İskitler'in Kafkasya'daki bakiyesi olduklarıyken bir başka görüşte onların Kafkasya Bulgarları olduklarıdır. Bun-Türkler için bkz. Jost Gippert, "The Bun-Turks in Ancient Georgia", *Studies on Iran and The Caucasus Presented to Prof. Garnik S. Asatrian on the Occasion of his 60th birthday*, Leiden-Boston 2015, s. 25-43; Ançabazde, "a.g.m.", s. 115.

³⁰ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 20.

³¹ Alasania Giuli, "Kipchaks in Georgia", *Caucasus Journal of Social Sciences*, Vol. 5, Issue 1, The University of Georgia, Tblisi 2012, s. 9.

³² Juansher, "History of King Vaxt'ang Gorgosali", *Rewriting Caucasian History Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, translated with Introduction and Commentary by R.W. Thompson, Clarendon Press, Oxford 1996, s. 153-250.

³³ Giuli, "a.g.m.", s. 9. Tarihlerinin başlangıcında Ting-ling ismi ile bilinen Türk boy toplulukların oluşturduğu boylar birliği içerisinde yer alan Kıpçaklar, Ting-ling isminin ortadan kalkması ile sözü edilen boy birliğinin devamı olan Kaoche (Kanglı) ve Töleslerin (Tiele) içerisinde yer almışlardır. Hatta Kıpçaklar, Kaoche (Kanglı) merkez grubu içinde Baykal Gölü'nün güney bölgelerinde yaşamışlardır. IV. yüzyıla gelindiğinde ise onlar Altay ve Tanrı Dağları civarlarında görülmüşlerdir. Göktürklerin hâkimiyetleri döneminde Kaoche isminin yerini Töles (Tiele) ismi almış ve Kıpçaklar bu boy birliği içerisinde Batı Göktürk Kağanlığı'nın sınırları içinde bulunan Altay ve Tanrı Dağları bölgelerinde görülmüşlerdir. Bu bilgiler göze alındığında Kıpçakların yukarıda sözü edilen tarihlere Kafkasya'da buldukları iddiası tutarsız gözükmektedir. Kıpçakların kökenleri için bkz. Cihan Yalvar, *The Origin Of The Kipchak Turks and Early Historical Periods*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2018. Bu açıklamaya ek olarak Z.V. Ançabazde'de sözü edilen iki Gürcü kroniğinin de yazdıkları dönem itibariyle Kıpçakların Gürcistan'ın yakınında yaşadıklarından ötürü bu konuyu inceleyen araştırmacıların yanlışlıklarını ifade etmektedir. Ançabazde, Kıpçakların Gürcistan'da erken dönemlerde bulunmadıklarını, Kartli Kroniği'nde Kıpçak isminin geçmediğini detaylı bir şekilde izah etmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Z.V. Ançabazde, "Kıpçaki Severnogo Kavkaza Po Dannim Gruzinskih Letopisey XI-XIV. Vekov", *Material Nauçnoy Sessii Po Probleme Proishoceniya Balkarskogo i Karaçevskogo Narodov, (22-26 İyunya 1959)*, Kabardino-Balkarskoe Knijnoe İzdatelstvo, Nalçik 1960, s. 113-126.

2. IV. David'in Kıpçakları Gürcistan'a Davet Etmesi

1092 yılında Büyük Selçuklu Devleti Sultan'ı Melikşah'ın vefatı ile Selçuklu topraklarında başlayan iç karışıklıklara bir de Haçlı Seferleri'nin yarattığı olumsuz ortam da eklenince Kral IV. David sözü edilen olaylardan yararlanmak suretiyle Selçuklulara karşı harekete geçmiştir. Kral, 1099 yılında Selçuklulara ödemiş olduğu haracı artık ödemeyeceğini bildirmiş, fakat Selçuklular içinde bulunduğu durumdan ötürü Kral'a bir cevap verememişlerdir. İşte tam da bu noktada Kıpçakların Kafkasya bozkırlarına göç etmeleri sözü edilen kralı heyecanlandırmış ve Kral onları kendi ordusuna dâhil etme fikrini düşünmeye başlamıştır. Bu bağlamda oluşan siyasi ortamın Gürcistan lehine olması Kral'ı, Kıpçaklar ile temasa geçmeye iten en önemli nedendir.³⁴ 1092 yılından 1104 yılına kadar geçen süre içerisinde Kral IV. David'in elinde kuvvetli bir ordu bulunmadığından ötürü Selçuklulara karşı bir hareketle bulunamadığı görülmektedir. Fakat Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Berkıyruk'un vefatının (1104) hemen ardından IV. David, karşı atağa geçmiş ve Hereti ile Kaxeti topraklarını işgal etmiştir.³⁵

Adı geçen Kral, bölgedeki esas başarılarını Muhammed Tapar'ın 1118 yılında vefat etmesinden sonra kazanmaya başlamıştır. Babası Muhammed Tapar'ın ardından Selçuklu tahtına çıkan Sultan II. Mahmud'un zayıf bir şahsiyet olması, çocuk yaşta olan kardeşi Tuğrul'un da iyi bir atabeyine sahip olmaması gibi nedenler Kral'ın önünü açmıştır.³⁶ Eline geçen bu kozları lehine çevirmek isteyen IV. David, Vladimir Monomach'ın başarıları seferleri sonucunda zayıflayan Kıpçaklar'dan yararlanarak Gürcistan Krallığı'nı bölgenin yegâne gücü haline getirmeyi sağlamak için bir plan tasarlamaktan başka bir çare olmadığını görmüştür.³⁷

Öte yandan Kral, tahta çıkışının ardından hâkim olduğu topraklar içerisinde önemli bir mevzu teşkil eden aristokratlar sorunu ile karşılaşmıştır. IV. David, sözü edilen bu gruba geniş imtiyazlar vermek zorunda kalmış ve haliyle de Gürcistan içerisinde güç aristokratların eline geçmişti. Bundan ötürü de Kral, aristokratların güçlerini kırmak için sadece kendisine itaat edecek bir güce ihtiyaç duymaktaydı. Tüm bu nedenlerden dolayı adı geçen Kral'ın, Kıpçaklar ile elde edeceği gücü hem dışarıda hem de içeride etkin bir şekilde kullanmayı arzu ettiği görülmektedir.³⁸ Ayrıca, onların kalabalık olmaları,

³⁴ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 202; Tellioglu, *a.g.e.*, s. 67; Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hakimiyeti", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 8/5, Ankara, Spring 2013, s. 719.

³⁵ Peter B. Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", *Archivum Eurasiae Mıdii Aevi*, IV, Harrassowitz Verlag 1984, s. 57.

³⁶ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 28.

³⁷ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 178; "History Of David King Of Kings", *Rewriting Caucasian History Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, translated with Introduction and Commentary by R.W. Thompson, Clarendon Press, Oxford 1996, s. 327; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 Yılına Kadar)*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yay. Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 319.

³⁸ Pletneva, *a.g.e.*, s. 108; Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 59; Tellioglu, *a.g.e.*, s. 69-70.

komutanlarının ve askerlerinin savaş konusundaki tecrübeleri ve cesaretleri Kral'ı dolaylı yoldan etkilemiştir. Sözü edilen bu dönemde Kıpçakların yok-sulluk içinde yaşadıklarını da bilen IV. David bu durumu da lehine çevirmek için bir fırsat olarak görmüş ve onları Gürcistan topraklarına davet etmiştir.³⁹ Bahsedilen nedenlere ek olarak, Kral'ın Saruhan'ın (Saragan⁴⁰) oğlu Atrak'ın (Etrek-Ötrök⁴¹) kızı Gurandukht ya da Goranduxt⁴² ile evlenerek Kıpçaklara damat olması da sözü edilen Türk kavminin Gürcistan Krallığı'nın teklifini kabul etmelerinin nedenlerinden birisidir.⁴³ Sözü edilen bu evliliğin tarihi hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre bu evlilik 1109-1110 yılları arasında tarihlenirken,⁴⁴ ikinci görüşe göre ise 1116 yılına tarihlendirilmektedir.⁴⁵

2.1. Kıpçakların Gürcistan'a Gelmeleri ve Gürcü Ordusuna Katılmaları

Kral'ın bölgeye davet ettiği Kıpçakların, Don ve Kuban nehirleri çevrelerinde yaşamakta olan gruplar olduğu bilinmektedir.⁴⁶ Onların sözü edilen bölgeye yapmış oldukları göç hareketlerinin başlangıcı Toksoba (Dokuzoba) kabilesinin lideri olan ünlü Kıpçak başbuğu Saruhan'ın en genç oğlu Atrak (Otrok⁴⁷) önderliğinde gerçekleşmiştir.⁴⁸ Saruhan'ın ve ardından da Atrak'ın liderliğindeki bu Kıpçak toplulukları Rus kronikleri tarafından Yabani Kumanlar (Polovci Dikii) olarak adlandırılmaktaydılar.⁴⁹ Sözü edilen bu gruplar Kıpçaklar arasında en kuvvetlileri idiler ve bu nedenden ötürü de Rusya'nın güneyinde bulunan knezlikleri en çok uğraştıran gruplar bunlardı.⁵⁰ Bu kütlelerin toprakları ise Don, Donets nehirlerinden Haremşah Bozkırları'na⁵¹ buradan da

³⁹ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, s. 178; "History Of David King Of Kings", s. 327; Brosset, a.g.e., s. 319; Toloçko, a.g.e., s. 133.

⁴⁰ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, 5. Basım, Ötüken, İstanbul 2014, s. 290.

⁴¹ Golden, a.g.e., s. 290. Atrak ismi açık tenli insan anlamına gelmektedir. Bkz. Peter B. Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, III, s. 65; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, 2. Baskı, İstanbul 1969, s. 41.

⁴² "History Of David King Of Kings", s. 325.

⁴³ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, s. 178; Rasovskiy, a.g.e., s. 127; Brosset, a.g.e., s. 319; S.M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, 2. Baskı, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 135.

⁴⁴ Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 56; Tellioglu, a.g.e., s. 72; Subaşı, "a.g.m.", s. 720.

⁴⁵ Giuli, "a.g.m.", s. 10.

⁴⁶ Fakat Don boylarında bulunan Kıpçakların tümü Gürcistan'a gitmemişlerdir. Bkz. Yuriy Viktoroviç Zelenskiy, "Kıpçakı v Podone i Prekavkaze v XI.-XIV. Vv", *Tyurkskie Koçevniki Evrazii (Kimaki, Kıpçakı, Polovtsy...)*, Institut İstorii im. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, İzdatelstvo İhlas, Kazan 2013, s. 39; Kurat, IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz..., s. 82-83; Gökbek, a.g.e., s. 56; Ahincanov, a.g.e., s. 136; Tellioglu, a.g.e., s. 72.

⁴⁷ Pletneva, a.g.e., s. 107; Rasovskiy, a.g.e., s. 187; Toloçko, a.g.e., s. 109.

⁴⁸ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 70.

⁴⁹ Golden, a.g.e., s. 290-291.

⁵⁰ Rasovskiy, a.g.e., s. 187.

⁵¹ Peter Golden, "Cumanica IV: The Tribes of the Cuman-Qipchaqs", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 9, Harrassowitz Verlag 1995-1997, s. 119; Szilvia Kovacs, "Bortz, A Cuman Chief In The 13th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 58, No. 3, Szeged, Hungary 2005, s. 258.

Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanmaktaydı.⁵² Onların, Gürcüler ile ilişkileri At-
rak'a bağlı olan Kıpçak kütlelerinin Don, Donec ve Volga bölgelerinden 750
km. doğuya doğru kaymalarının sonucunda başladığı görülmektedir.⁵³

1080-1125 yıllarını ihtiva eden *Kralları Kralı David'in Tarihi*⁵⁴ (*The History
of David King of Kings*) isimli kroniğe göre yukarıda bahsedilen nedenlerden
ötürü Kıpçaklar IV. David'in kendilerine göndermiş olduğu kişiler ile görüş-
tükten sonra Kral'ın davetini memnuniyet ile kabul ederek, ondan Gürcistan'a
yerleşmeleri için Oset topraklarından barışçıl bir şekilde geçmek istediklerini
bildirmişlerdir.⁵⁵ Kral, onların bu isteğini kabul etmiş ve verdiği emir doğrul-
tusunda hem Kıpçaklardan hem de Osetlerden rehinelere alınmıştır. Bu olay
ile adı geçen Kral ileride meydana gelebilecek bir soruna karşı bu iki halkı ko-
layca kaynaştırmayı amaçlamıştır. Taraflardan karşılıklı rehinelere alınmasın-
dan sonra Oset topraklarından rahatlıkla geçen Kıpçaklar, Daryal geçidinin
kontrol altına alınmasının ardından Abhazya topraklarından güneye inerek
nihayetinde Gürcistan'a ulaşmışlardır.⁵⁶

Yukarıda sözü edilen davet ile Kıpçakların bölgeye yaptıkları ilk göç hare-
keti 1118 yılına tarihlendirilmiştir.⁵⁷ Fakat onların Gürcistan'a göç etmeleri
mevzusu sadece 1118 yılı ile sınırlı kalmamış, adı geçen Türk kavminin göçleri
1119 yılında⁵⁸ hatta 1120 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁹ Gürcü tarihçilerinden
Ivane Javakhishvili'ye göre onların Gürcistan'a ilk yerleşmeleri 1118-1120 yıl-
ları arasında gerçekleşmiştir.⁶⁰ IV. David, Kıpçakları aileleri ile beraber uygun
olan yerlere yerleştirmiş ve onlardan her daim savaşmaya hazır olan 40.000
kişilik bir ordu meydana getirmiştir.⁶¹ Bunun yanında Kral, Gürcü kaynakla-
rına göre 5.000, Ermeni kaynaklarına göre ise 500 Kıpçak gencini Hristiyan-
laştırmış ve onları en seçkin hizmetkârları olarak ordusuna dâhil etmiştir.⁶²

Zaman içerisinde Gürcü toplumu arasında Hristiyanlığı benimseyen Kıpçak-
lar, Krallık tarafından sistemli bir plan dâhilinde boylara göre ayrılmışlar ve her
boyun başına da komutanlar atanmıştır.⁶³ Gürcistan ordusuna belli bir miktarda

⁵² Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 66.

⁵³ Giuli, "a.g.m.", s. 8.

⁵⁴ "History of David King of Kings", s. 309-354; *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 171-201.

⁵⁵ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 178; Brosset, *a.g.e.*, s. 319; Ahincanov, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁶ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 178; Rasovskiy, *a.g.e.*, s. 183; Pletneva, *a.g.e.*, s. 107; Tellioglu, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, 41. Basım, İstanbul 2017, s. 184; Golden, "Cu-
manica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 57.

⁵⁸ Fahreddin Kirzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
1992, s. 115.

⁵⁹ Ahincanov, *a.g.e.*, s. 42; İoseb Alimbarasvili, "Kıpçakların Gürcistan'a Getirilmesi, Yerleştirilmesi
ve Sonraki Kaderi Üzerine", *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Ed. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof.
Dr. Roin Kavrelişvili, Gori Devlet Eğitim Üniversitesi Basımevi, Gori Devlet Üniversitesi, 2019, s.
248.

⁶⁰ Giuli, "a.g.m.", s. 11.

⁶¹ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 178; "History Of David King Of Kings", s. 327; Ahin-
canov, *a.g.e.*, s. 133; Brosset, *a.g.e.*, s. 320.

⁶² "History of David, King of Kings", s. 327.

⁶³ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 179; "History Of David King Of Kings", s. 327-328.

atlı asker gönderen Kıpçaklara, önceden belirlenmek suretiyle yaylak ve kışlaklar tahsis edilmiştir.⁶⁴ Bu mevzu dâhilinde onların çoğunluğu kışlak olarak Kartli bölgesine yerleştirilmiştir.⁶⁵ Gürcistan Krallığı'ndan belli bir miktarda maaş alan Kıpçaklar, askeri teçhizatlar (at, silah vs.) ile donatılmaktaydılar.⁶⁶ Peter Golden'a göre Gürcistan ordusunda yer alan Kıpçaklar burada Kazak tipi kuvvet olarak görev almaktayken⁶⁷ Svetlena Pletneva'ya göre ise onlar, Kiev Knezliği'nde Kara Kalpakların gerçekleştirdikleri görevin aynısını ifa etmişlerdir.⁶⁸

2.2. Kıpçakların Gürcistan'a Geldiklerindeki Nüfusları ve Yerleştirdikleri Bölgeler

Yukarıda bahsedilen yıllarda Gürcistan'a gelen ve Eski Kıpçaklar (Dzvali Kıpçakni) olarak adlandırılan bu grupların⁶⁹ ne zaman geldikleri gibi nüfusları hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. Fahreddin Kırzioğlu⁷⁰ ve Arif Yunusov⁷¹'a göre Kıpçaklar, Gürcistan'a 300.000 kişi olarak gelmişlerdir. Gürcü tarihçi Giorgi Anchabadze'ye göre bu sayı 200.000-250.000 iken⁷² Rus tarihçi Svetlena Pletneva'ya göre ise Kıpçaklar 230.000-240.000 kişi olarak Gürcistan topraklarına göç etmişlerdir. Pletneva'ya göre Kuban boylarının bu denli kalabalık olan Kıpçak grupları için uygun bir bölge olmasından ötürü bu rakam doğrudur. Sözü edilen müellife göre Kıpçakların 40.000 savaşçı olarak Gürcistan'a gelmeleri Gürcistan Krallığı için büyük bir sorun teşkil edebilirdi. Bu yüzden Daryal geçidinden ilk etapta 5.000 Kıpçak savaşçısı aileleri ile beraber toplam olarak 20.000 ya da 25.000 kişi olarak Gürcistan'a gelmişlerdir. Bu doğrultuda sonraki etapta Gürcistan'a gelecek olan 35.000 bin savaşçı Kafkasya bozkırlarında kalmışlardır.⁷³ Bize göre de ilk etapta ve ikinci etapta Kıpçaklar Gürcistan topraklarına toplam olarak 200.000-300.000 kişi civarında gelmişlerdir.

Tartışma konusu olan başka bir mevzu da Kıpçakların Gürcistan'da hangi bölgelere yerleştirildikleridir. Gürcü kronikleri onların yukarıda da görüldüğü gibi uygun bölgelere yerleştirildiklerini söylemektedir. Bu bilgi onların Gürcistan toprakları içerisinde farklı bölgelere yerleştirildiğinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴ Gürcü tarihçi Ivane Javakhishvili'ye göre Kıpçakların kışlakları Kartli'de bulunmaktaydı. Fakat onların yerleştikleri bölgeler yalnızca Kartli ile sınırlı değildi.⁷⁵ Adı geçen tarihçinin görüşüne S. Meskhia, Roin

⁶⁴ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 62.

⁶⁵ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 182; Ançabadze, "a.g.m.", s. 121.

⁶⁶ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 62.

⁶⁷ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 64.

⁶⁸ Pletneva, *a.g.e.*, s. 108; Toloçko, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 119.

⁷⁰ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 112.

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Arif Yunusov, *Meshetinskie Turki: Dvaci Deportirovannuy Narod*, Baku 2000.

⁷² Giuli, "a.g.m.", s. 13-15.

⁷³ Pletneva, *a.g.e.*, s. 107.

⁷⁴ Alimbaraşvili, "a.g.m.", s. 251.

⁷⁵ Kıpçaklar Kartli bölgesine Selçuklu akınlarının etkilerinden ötürü bu bölgenin yeniden canlandırılması gerektiği için yerleştirilmişlerdir. Bkz. İoseb Alimbaraşvili, "Kıpçakların Gürcistan'a Getirilmesi, Yerleştirilmesi ve Sonraki Kaderi Üzerine", *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Ed. Prof.

Metreveli ve Mariam Lordkipanidze’de katılmıştır.⁷⁶ S. Meskhia bu görüşe ek olarak Kıpçakların Kvemo ve Somkhiti bölgelerine de yerleştirildiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Roin Metreveli’ye göre Kıpçakların Kartli’ye yerleştirilmelerinin sebebi onların Gürcü toplumu ile kaynaşmasını sağlamak ve ileride onların sorun yaratmalarını engellemektir. Kıpçakların, Kartli’ye ek olarak Gürcistan’ın güneyi ve güneybatı sınırları boyunca yerleştirilip yerleştirilmediğine dair birtakım görüşler de vardır. Mariam Lordkipanidze’ye göre Kıpçaklar; Shida Kartli, Hereti’ye yani Gürcistan’ın güney ve güneybatı sınırlarına yerleştirilmişlerdir.⁷⁸ N. Murgulia, V. Şuşarin ve A. Caparidze’ye göre Kıpçakların kışlaları Kura, İori ırmakları ile Şiraki bölgesi boyunca uzanmaktaydı.⁷⁹ Pletneva’ya göre de Kıpçaklar; IV. David tarafından Gürcistan’ın güneyi, doğusu ve Kartli bölgesinin sınırlarına yerleştirilmişlerdir.⁸⁰ Fakat Kveli Chataraişvili Kıpçakların Kartli bölgesine yerleştirilmelerini şüpheli bulmaktadır. Ona göre 200.000-300.000 kişi direkt olarak devletin merkezi olan Kartli bölgesine yerleştirilemezdi.⁸¹ Son olarak İoseb Alimbaraşvili Kıpçakların Gürcistan içerisinde farklı bölgelere yerleştirildiklerini fakat çoğunlukla onların Kvemo Kartli ile Kaheti bölgelerinde yer alan düzlüklere yerleştirildiklerini ifade etmiştir.⁸² Sözü edilen bu bölgelere genel anlamı ile bakıldığında bu toprakların Kıpçakların yaşantıları için uygun olduğu görülmektedir.⁸³ Onların Gürcistan’ın güneyi ve güneybatısına yerleştirilmesi mevzusu Gürcü ordusunun hem Anadolu üzerine yapacağı seferler için hem de Gürcü Krallığı ile Selçuklular arasındaki tampon bölge olması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Bunların yanında Kıpçakların, Selçuklu akınları sonucunda göçler sonucunda terk edilen topraklara yerleştirildiklerini de bilmekteyiz.⁸⁴ Netice olarak Kıpçakların Gürcistan toprakları içerisinde birden farklı bölgelere yerleştirildiklerini söyleyebiliriz. Aslında onlar ağırlıklı Krallığın merkezi olarak bilinen Kartli bölgesine yani Gürcistan’ın doğu kısmına ve Selçuklu akınları sonucunda ıssızlaşan güney, güneybatı ve güneydoğuda yer alan topraklara yerleştirilmişlerdir.

3. IV. David Dönemi’nde (1089-1125) Kıpçakların Faaliyetleri

Kral IV. David, 1118 yılında ordusunun bel kemiğini oluşturan Kıpçaklar⁸⁵ ile beraber Gannuh’tan Aras Nehri’ne doğru ilerlemiş ve nehrin kıyısında bu-

Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Gori Devlet Eğitim Üniversitesi Basımevi, Gori Devlet Üniversitesi, Gori 2019, s. 250; Giuli, “a.g.m.”, s. 11-12.

⁷⁶ Giuli, “a.g.m.”, s. 11-12.

⁷⁷ Alimbaraşvili, “a.g.m.”, s. 251.

⁷⁸ Giuli, “a.g.m.”, s. 11-12.

⁷⁹ Alimbaraşvili, “a.g.m.”, s. 252.

⁸⁰ Pletneva sözü edilen bu yerleşimlerin Selçuklu akınları sonucunda nüfusu neredeyse yok olan bölgelere yapıldığını da özellikle belirtmektedir. Bkz. Svetlana Pletneva, *Polovtsiy, İzdatelstvo Lomonosov, Moskva* 2010, s. 107.

⁸¹ Alimbaraşvili, “a.g.m.”, s. 252.

⁸² Alimbaraşvili, “a.g.m.”, s. 253.

⁸³ Alimbaraşvili, “a.g.m.”, s. 250.

⁸⁴ Tellioglu, *a.g.e.*, s. 76.

⁸⁵ Rasovskiy, *a.g.e.*, s. 198.

lunan Türkmenler üzerine yürümüştür. Sözü edilen bölgede meydana gelen çatışmalarda Gürcistan ordusunun pek çok ganimet elde ettiği bilinmektedir. Bundan iki yıl sonra Kral, Kağızman-Pasin bölgesinde yer alan Aşorn'a ilerlemiştir. 1120-1121 yılları arasında ise birleşik Gürcü-Kıpçak ordusu Tao-Klarceti bölgesini ele geçirmiştir. Neticede Kıpçakların yardımları sonucunda bu bölge Selçukluların elinden çıkmıştır.⁸⁶ IV. David aynı yıl, kışı Apkhazet'te geçirmek üzere Gegut'ta bir gün kalıp oradan Khupta'ya ulaşmış ve bu hareketiyle bölgede bulunan Türkmenleri şaşırtmıştır. IV. David'in bölgeden uzaklaştığını zanneden Türkmenler kışlamak için Botora'ya gitmişler fakat hedef şaşırtan Kral, 14 Şubat 1121'de Kıpçaklar ile beraber Türkmenlerin üzerlerine yürümüştür. Buradan Şirvan'a geçen Kral, 27 Mart 1121 tarihinde Kabala şehrini ele geçirmiştir. Ardından birleşik Gürcü-Kıpçak ordusu Kartel'e dönmüş, Aşorna ve sonra da Sevgelamec'de bulunan Türkmenler üzerine baskın yapmışlardır. Bu tarihlerde IV. David'in emrindeki orduların Kür bölgesine varıncaya kadar Kartel'i ve Gag'dan Berduc'a kadar olan tüm bölgeyi doldurmakta olduğu görülmekteydi. Aynı yılın Haziran ayında Kral, Kıpçaklar ile beraber Kür Irmağı'nı geçmiş, Alon'u da aşarak Türkmenler ile savaşmıştır. Ordusu ile birlikte burada iki gün kalan IV. David buradan büyük bir servet elde ederek topraklarına geri dönmüştür.⁸⁷ Adı geçen Kral'ın en önemli başarıları arasında Kıpçaklar ile beraber özellikle Şirvan'a ve büyük Somkhiti'ye yapmış olduğu başarılı akınlardır.⁸⁸ Görüldüğü gibi Kıpçakların bölgeye yerleşmeleri ve Gürcü ordusunda yer almaları sonucunda Gürcüler, Selçuklu kuvvetlerine ve bölgede yer alan Türkmenlere karşı önemli başarılar elde etmişlerdir. Gürcü Krallığı'nın bölgedeki üstünlüğünü gösteren bir delil de dönemin Selçuklu Sultanı II. Mahmud'un Kıpçakların yapmış olduğu akınlardan Kral IV. David'e yakınmasıdır.⁸⁹

3.1. Didgorni (Didgori) Savaşı (12 Ağustos 1121) ve Tiflis'in Ele Geçirilmesi

Gürcü ordularının akınlardan bıkan Gence, Tiflis, Dmanis halkı ve burada yaşayan Türkmenler çareyi Irak Selçuklu Sultanı II. Mahmud'a başvurmakta bulmuşlardır. Durumun önemini anlayan Sultan, Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu İlgazi komutasındaki bir ordunun Gürcüler üzerine yürütmesine karar vermiştir.⁹⁰ Sözü edilen bu sefere İlgazi'nin yanında Emir Dübeys, atabeyi Gündoğdu ile beraber Melik Tuğrul ve Togan Arslan'da katılmıştır.⁹¹ Gürcüler tarafından mucizevi bir zafer olarak görülen Didgorni Savaşı⁹² 12 Ağustos 1121 tarihinde Tiflis'e kırk kilometre uzaklıkta bulunan⁹³

⁸⁶ Subaşı, "a.g.m.", s. 721.

⁸⁷ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 116.

⁸⁸ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 178-179; Rasovskiy, *a.g.e.*, s. 216-217.

⁸⁹ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 182.

⁹⁰ Erhan Ateş, "Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", *T.C. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 60, Ankara 2016, s. 84.

⁹¹ Ateş, "a.g.m.", s. 86.

⁹² "History Of David King Of Kings", s. 332-334; Subaşı, "a.g.m.", s. 721; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 117; Sümer, *a.g.e.*, s. 28-29; Ateş, "a.g.m.", s. 74, 88.

⁹³ Ateş, "a.g.m.", s. 87.

Didgori (Didgorni) mevkiinde meydana gelmiştir. 30.000 kişilik bir ordu ile Tiflis yakınlarına gelen Selçukluların savaş düzeni almasının ardından Gürcü ordusunda bulunan Kıpçak kuvvetlerinden 200 kişi ileri atılarak Selçuklu ordusunun içine girmişlerdir. Selçuklu kuvvetleri onların teslim olmak için geldiklerini zannetmişler ve bu yüzden de onlara karşı bir harekette bulunmamışlardır. Selçuklu ordusunun arasına giren Kıpçak kuvvetleri, Selçuklu askerlerini ağır ok yağmuruna tutmuşlardır. Bu saldırı sonucunda Selçuklu safları bozulmuş ve geride duran askerler yenildiklerini zannederek kaçmışlar, akabinde Gürcüler savaşı kazanmıştır.⁹⁴ Sözü edilen bu savaşta Gürcü ordusunun Kıpçak askerleri sayesinde bu savaşı kazanması dikkat çekicidir. Urfalı Mateos'a göre Didgori Savaşı'nda Gürcü ordusu içerisinde 15.000 Kıpçak askeri bulunuyorken,⁹⁵ Smbat Sparapet'in bildirdiğine göre ise Kral, bu savaş için 40.000 Kıpçak süvarisi toplamıştır.⁹⁶

Gürcü tarihçi S. Mescia'ya göre Didgorni Savaşı sonucunda Gürcistan Krallığı büyük bir zafer kazanmış ve bu galibiyet sonrasında krallık bölgenin tek hâkimi konumuna gelmiştir.⁹⁷ Bu savaşın kazanılması ile cesaretleri artan Gürcü kuvvetlerinin bir sonraki hedefi ise Tiflis olmuştur.⁹⁸ Dört yüz yıldan beri Müslümanların elinde bulunan Tiflis 1122⁹⁹ yılında Gürcü orduları tarafından ele geçirilmiştir. Tiflis'in ele geçirilmesi ile Gürcüler tarihlerinde ilk kez topraklarının doğusunu ve batısını birleştirerek tek bir krallık meydana getirmişlerdir.¹⁰⁰ Tiflis'in alınmasından sonra Kral; Dmanis, Şirvan, Şeki, Şamkar,¹⁰¹ Gulistan Kalesi, Gag, Terunakan, K'awazin, Norberd, Manasagom ve Xalinck isimli Ermeni kalelerini de ele geçirmiştir.¹⁰²

3.2. Tiflis'in Ele Geçirilmesinden Sonra Meydana Gelen Olaylar

Tiflis'in ele geçirilmesinden bir sene sonra II. Mahmud, Şirvan'a gelerek bölgenin hâkimi Şirvanşah'ı esir almıştır. Sultan, Şirvanşah'ı esir aldıktan sonra Samahi'yi ele geçirmiş ve IV. David'e bir mektup göndererek kısaca ya haraç ödemesini ya da kendisine karşı savaşmasını söylemiştir. Buna karşılık Kral

⁹⁴ İbnü'l Esir, *El Kâmil Fi't Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, C. X, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 450; Aydın Usta, "Artuklular", *Türkler*, C. IV, Ankara 2000, s. 475; Sevim - Merçil, *a.g.e.*, s. 235-236; Andrew C.S. Peacock, "Georgia and the Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries", *Anatolian Studies*, Vol. 56, British Institute at Ankara 2006, s. 130-131; Gökbel, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Not. Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 270.

⁹⁶ *Smbat Sparapet's Chronicle*, Çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2005, s. 68.

⁹⁷ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 59.

⁹⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, s. 450.

⁹⁹ A.A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum A Journal Of Mediaeval Studies*, Vol. 11, No. 1, Cambridge Massachusetts, 1936, s. 13; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 270; Subaşı, "a.g.m.", s. 721; Brosset, *a.g.e.*, s. 324; Ateş, "a.g.m.", s. 89; Andrew C.S. Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", *Iran & The Caucasus*, Vol. 9, No. 2, Leiden 2005, s. 210; Gökbel, *a.g.e.*, s. 57; Tellioglu, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁰⁰ Ateş, "a.g.m.", s. 90.

¹⁰¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 276.

¹⁰² "History Of David King Of Kings", s. 335; Kirzioğlu, *a.g.e.*, s. 117-118.

içerisinde 50.000 Kıpçak askerinin de bulunduğu birliklerini hızlı bir şekilde hazırlamaya başlamıştır.¹⁰³ Derbend-i Şirvan'da yaşamakta olan halk Gürcü akınlardan çok şikâyetçiydiler. Gürcü akınlının artması ile şehrin ileri gelenleri çareyi Sultan II. Mahmud'a başvurmakta bulmuşlardır. Bunun üzerine Sultan Gürcü ordularına karşı harekete geçme kararı almış ve 1223 yılında ordusunun başında sefere çıkmıştır. Burada Gürcüler ile Kıpçaklar arasında çıkan bir ihtilaf sonucunda, birleşik Gürcü-Kıpçak ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁴ Öte yandan Kıpçaklar, 1122-1124 yılları arasında Gürcüler ile birlikte Doğu Anadolu ve Azerbaycan üzerine başarılı seferler düzenlemişlerdir.¹⁰⁵

1123 yılında, Gürcü orduları Gence'nin batısında bulunan Tavus'u, Kat'ı, Lore'yi ve Ani'yi ele geçirdiği esnada Gürcistan kuvvetleri arasında 50.000 Kıpçak askeri yer almaktaydı.¹⁰⁶ Bir yıl sonra ise Kıpçaklar, Gürcülerin Saltuklu, Sökmenli, Mengüçüklü ve Artuklu beyleri ile ve daha sonraları da Azerbaycan Atabegliği ile yaşanan mücadelelerinde önemli roller oynamışlardır.¹⁰⁷ Aynı yılda Gürcü ordusu tarafından Şirvanşah'ın ikamet yeri olan Gülistan sarayının ele geçirildiği görülmektedir. Akabinde, Kral ordusu ile beraber Dağıstan'da bulunan Şaburan şehrine yürüdükten sonra Haziran ayında başkente geri dönerken Javakhet, Göle, Kornifor ve Pasinler Gürcü kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Gürcistan ordusunun bu faaliyetleri sonucunda Krallığın hâkimiyeti İspir'e ve Çoruh boylarına kadar uzanmıştır. Müşterek Gürcü-Kıpçak ordusu geçtikleri yerlerdeki Türkmenleri kılıçtan geçirmiş, hayatta kalanlar ise esir alınmıştır. Bu olayların ardından Kral, komutasındaki ordusu ile beraber Oltu'ya geçmiş, şehri yakmış ve sonrasında Trialet'e geri dönmüştür.¹⁰⁸

1124 yılı Kıpçakların bölgedeki en geniş akınlarnı gerçekleştirdikleri tarih olması açısından önemlidir. Onlar, bu akınlarnın sonucu olarak Yukarı-Kür ve Çoruh boylarına yerleşmişlerdir. Aynı yılın Mart ayında Kral, Tiflis'e geçmiş ve ardından Dumanıs (Tumanıs) şehrini ele geçirmiştir. Bölgedeki faaliyetlerine devam eden IV. David 1124 yılının Nisan ayında Şaburan'da bulunan Derbent hâkiminin üzerine yürümüş ve ona itaat edenleri kılıçtan geçirmiştir. Burada, Gürcistan ordusu içerisinde hizmet eden Kıpçakların, Derbent hâkiminin ordusunda yer alan soydaşları ile savaştıkları bilinmektedir.¹⁰⁹ Bu konudaki farklı bir görüşe göre ise Gürcistan ordusunda yer alan Kıpçaklar, Derbent hâkimi hizmetinde bulunan soydaşlarını görünce savaşmak istememişler ve burada Gürcüler ile Kıpçakların araları açılmıştır.¹¹⁰ Bu faaliyetler ile iyice elini güç-

¹⁰³ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, a.g.e., s. 181; "History Of David King Of Kings", s. 335; Brosset, a.g.e., s. 324; Kırzioğlu, a.g.e., s. 118.

¹⁰⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., s. 486-487.

¹⁰⁵ Turan, a.g.e., s. 188.

¹⁰⁶ Giuli, "a.g.m.", s. 15; Kırzioğlu, a.g.e., s. 29.

¹⁰⁷ Kafesoğlu, a.g.e., s. 184.

¹⁰⁸ Subaşı, "a.g.m.", s. 722.

¹⁰⁹ Kırzioğlu, a.g.e., s. 119.

¹¹⁰ Derbent'te bulunan bu Kıpçak grupları muhtemelen bölgeye paralı asker olarak yerleşmişlerdi. Bkz. Yuriy Viktoroviç Zelenskiy, "Kıpçaki v Podone i Prekavkaze v XI.-XIV. Vv", *Tyurkskie Koçevniki Evrazii (Kimaki, Kıpçaki, Polovtsiy...)*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, İzdatelstvo İhlas, Kazan 2013, s. 39; Gökbek, a.g.e., s. 58.

lendiren adı geçen Kral, aynı yılın Mayıs ayında Kür Nehri civarında bulunan Selçuklu topraklarını teker teker ele geçirmeye başlamıştır. Bu yeni toprak kazanımlarında Kıpçaklar çok önemli görevler ifa etmişlerdir. Onların bu başarıları ile sonuçlanan bu faaliyetlerde paylarının fazla olmasından ötürü Kıpçaklar yeni ele geçirilen Javakhet ile İspir arasında bulunan bölgeye iskân edilmişlerdir.¹¹¹ Sözü edilen topraklara ek olarak Kral, aynı yıl içerisinde onlara Şirvan'da kışlaklar da tahsis etmiştir.¹¹² 1125 yılı itibarıyla Kıpçakların yukarıda bahsedilen bölgeye kendi fetih hakları olarak yerleştikleri görülmektedir. Neticede, IV. David'in hakimiyet yılları zamanında Gürcüler, Kıpçaklar sayesinde Kür ve Çoruh bölgesine yeniden hâkim olmuşlar ve Krallarına "Abhazia Kralı" ünvanına ek olarak Somkheti, Kartli, Tao, Klarceti, Kaheti ve Şirvan bölgelerinin hâkimi sıfatlarını da kazandırmışlardır.¹¹³ Gürcistan'daki Kıpçakların bu dönemde genel olarak; Yukarı-Kür boylarına (Javakhet, Ahıska, Ardahan, Göle) ve Çoruk bölgesine (Bayburt ve İspir hariç) iskân edildikleri görülmektedir.¹¹⁴

3.3. Kıpçak Başbuğu Atrak'ın (Otrok) Don Bölgesi'ne Dönmesi Mevzusu

IV. David'in ölmesi ile Gürcistan Krallığı'nın kudretli yılları sona ermiş ve bu olay sonucunda Kıpçakların bir kısmı eski yurtlarına geri dönmüşlerdir. Fakat bu geri dönüş mevzusu 1113 yılından 1125 yılına kadar Kiev Knezi olan¹¹⁵ Vladimir Monomach'ın 19 Mayıs 1125 tarihindeki¹¹⁶ ölümü ile doğrudan bağlantılıdır.¹¹⁷ Atrak'ın eski topraklarına dönmesi olayı 1201-1292 yıllarını ihtiva eden *Galicia-Volhynian Kroniği*'nde şöyle anlatılmaktadır:

"Vladimir Monomach'ın faaliyetleri sonucunda Otrok (Atrak, Etrek) İron Kapısı'nın ötesinde yer alan Obez (Kafkasya) topraklarına kovulmuştur. Atrak'ın kendisine bağlı Kıpçak kütleleri ile bölgeyi terk etmesinden sonra Don boylarında sadece kardeşi Sırçan kalmış o da hayatını balık yiyerek idame ettirmiştir. Vladimir'in ölümünden sonra Atrak'ın kardeşi Sırçan, yanında kalan tek kişi olan Or isimli ozanını Obez topraklarına kardeşinin yanına göndermiştir. Sırçan, ozanı vasıtasıyla Atrak'a: Vladimir öldü, geri gel kardeşim. Kendi topraklarına geri gel şeklinde bir mesaj yollamış ve bunun yanında Sırçan ozanı Or'a eğer Atrak mesajımı aldığı takdirde geri gelmek istemezse ona bizim şarkılarımızdan söyle eğer şarkılardan sonra da geri dönmek istemezse ona yeşan otunu koklat demiştir. Or, Sırçan'ın dediklerini yapmış fakat Atrak hiçbir şekilde dönmek istememiştir. Bunun üzerine adı geçen ozan son çare olan yeşan otunu koklayan Atrak: "Yabancı ülkede şöhret elde etmektense kendi topraklarımda ölmek daha iyidir." diyerek eski yurduna geri dönmüştür."¹¹⁸

¹¹¹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 119-123; Subaşı, "a.g.m.", s. 722.

¹¹² Brosset, *a.g.e.*, s. 326.

¹¹³ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 123; Subaşı, "a.g.m.", s. 722.

¹¹⁴ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 122.

¹¹⁵ Rıybakov, *a.g.e.*, s. 85.

¹¹⁶ Karamzin, *a.g.e.*, s. 98; Pletneva, *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁷ Pletneva, *a.g.e.*, s. 108; Giuli, "a.g.m.", s. 18; Toloçko, *a.g.e.*, s. 133.

¹¹⁸ *The Hypatian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, trans. George A. Perfecky, ed. Omeljan Pritsak, Horace G. Lunt, Richard E. Pipes, Ihor Sevcenko, Wiktor Weintraub, Wilhelm Fink Verlag, München 1973, s. 17; Pletneva, *a.g.e.*, s. 108; Toloçko, *a.g.e.*, s. 133-134.

Sonuç olarak, sözü edilen Knezin 1125 yılında ölmesinden sonra Atrak'ın önderliğindeki Kıpçak kütlelerinin bazıları kendi topraklarına dönmüşler, bir kısmı ise Gürcistan'da kalarak Krallığa hizmet etmeye devam etmişlerdir.¹¹⁹

Sözü edilen dönemde 60.000 kişilik Gürcü ordusunun 40.000 kişilik grubunu oluşturan Kıpçakların,¹²⁰ Gürcü kroniklerinde Kral'a birkaç kez suikast düzenlemiş oldukları da görülmektedir.¹²¹ Fahreddin Kırzioğlu'na göre sözü edilen bu suikastler yurt edinme ve yerleşme konuları ile ilgili idi.¹²² Bu dönemde Gürcistan'a yerleşen Kıpçaklar Gürcü edebiyatında da yer almışlardır. Gürcü edebiyatında *Kıpçaklar: Kıpçakla Karşılaşma*, Giorgi Leonidze'nin kaleme almış olduğu *Kıpçağın Ziyareti* ve Tamar Parçukidze'nin *Mukhranlı Kadın Dedikleri* şiirlerine konu olmuşlardır. Bu şiirlerden yola çıkarak Gürcü halkının hafızasında Kıpçak karakteri zorba ve kaba olarak tasvir edilmiştir.¹²³ Adı geçen Kral'ın hâkimiyet yıllarının sonrasında Gürcü kaynaklarında Kıpçaklardan bir daha kral III. Giorgi zamanında bahsedilmiştir.¹²⁴

4. Kral III. Giorgi Dönemi'nde (1156-1184) Kıpçakların Faaliyetleri

III. Giorgi, 1161 yılının yaz aylarında Ahlatşahlar'ın önemli hükümdarlarından birisi olan II. Sökmen'in elinden günümüzdeki Kars'ın Aras bölgesini, Katirevan şehrini ve bütün Aşorni Sancağı'nı ele geçirilmiştir. Bu toprak kazanımları sonucunda Gürcüler topraklarını Ağrı Dağı'nın eteklerine kadar genişletmiştir. Bu topraklar hiç şüphesiz Gürcistan ordusu içerisinde yer alan Kıpçakların sayesinde ele geçirilmiştir. Bundan iki yıl sonra ise, Gag Ovası'nda meydana gelen savaşta Kıpçak Türkü olan Büyük Atabeg İldeniz ile karşılaşan Kral, Kıpçak-Gürcü birliğinin bozulması sonucunda yenilerek savaş alanından kaçmak zorunda kalmıştır. Bu mağlubiyetten dört sene sonra Atabek İldeniz, Aran topraklarına saldıran Gürcistan'ın en etkili feodal beylerinden birisi olan Orbelyanlı İvane idaresindeki Kıpçak-Gürcü ordusunu Düvin Ovası'nda mağlup etmiştir.¹²⁵

4.1. Orbelyanlı İsyanı ve Kıpçakların Kral'a Yardım Etmeleri

1177 yılına gelindiğinde Gürcistan Krallığı içerisinde iç karışıklıklar baş göstermiştir. Tam da bu esnada Kıpçakların, Gürcistan toprakları içerisinde ne kadar etkili olduklarını gözler önüne seren bir olay gerçekleşmiştir. Kendisini tahtın gerçek varisi ilan eden Prens Demna (Demetrius) amcası III. Giorgi'ye karşı başkaldırmış ve adı geçen Prens bu isyanda Orbelyanlı İvane'den destek almak istemiştir. Adı geçen feodal bey, Kral'ı yakalatarak hapse attırmak için

¹¹⁹ Rasovskiy, *a.g.e.*, s. 198; Pletneva, *a.g.e.*, s. 108; Ahincanov, *a.g.e.*, s. 142; Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 84; Golden, *a.g.e.*, s. 291.

¹²⁰ Telliöglü, *a.g.e.*, s. 76.

¹²¹ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, s. 189; "History Of David King Of Kings", s. 352.

¹²² Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 121.

¹²³ Tamar Khvedeliani, "Gürcü Şiirinde Kıpçak Karakteri", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, Kars, Aralık 2018, s. 283-284.

¹²⁴ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 75.

¹²⁵ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 126-127.

100.000¹²⁶ kişilik bir ordu toplamıştır. İvane'nin kendisine doğru geldiğini duyan III. Giorgi, çareyi Tiflis'e sığınmakta bulmuştur. Üzerine gelen isyancıları kesin bir suret ile durdurmak isteyen Kral, dönemin en etkili şahsiyeti olan Kıpçak Türkü Kubasar'dan yardım isteyerek kendisini kurtarmasını ve akabinde isyancıların yok edilmesini istediği görülmektedir.¹²⁷

Orbelyan ailesinin reisi olan Prens Sımbat'ın yeğeni¹²⁸ Step'annos Orbelean'a göre bu olay şu şekilde gelişmiştir:

“Gürcistan Kralı olarak 21 yıl hüküm süren III. Giorgi, V. David'in oğlu olan Demna'ya karşı otoritesini yitirmişti. Demna'da tahtı elde etmek için bir gün İvane Orbelyan'ı kardeşleri ve oğulları ile beraber Agarak'taki sarayında otururken adı geçen feodal beyin yanına gelerek İvane'nin babasına verdiği sözü hatırlatmış ve sözünü tutmasını gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine İvane'de o anda III. Giorgi'nin yanında çok az asker bulunmasının da kendi lehine olduğunu düşünerek Saxate'de bulunan Kral'ın üzerine yürüme kararı almıştır. Burada İvane, Kral III. Giorgi'nin elinden yazılı bir kağıt ve ağzından bir yemin alana kadar Demna'nın hükümdarlığı için Kral ile savaşaçağını ifade etmiştir.”¹²⁹

Ardından gelişen olaylar adı geçen müellif tarafından şöyle aktarmaktadır:

“Agarak'da olan herkes İvane'nin bu görüşünü kabul etmişti ve ardından hızlıca asker toplanmıştı. Fakat bu gece konuşulanlar birisi tarafından Kral'a söylenmiş ve Kral'da bu olay karşısında harekete geçmiştir. III. Giorgi hızlı bir şekilde Tiflis'e gelmişti. İvane'nin yanında çok önemli eristavlar (feodel beyler) bulunuyordu ve İvane Kral'a göre sayıca üstün idi. Buna karşın Kral Giorgi yalnızdı ve yanında asker yoktu. İşte Kral tam da bu sırada, Kıpçaklı Kubasar'ı yanına çağırdı ve kendisine yardım etmesini istedi. Kubasar'da bu durumu görünce Kral'a 5.000 asker topladı. III. Giorgi'nin yanında sadece Kubasar vardı ve aynı şekilde Kral'a tek destek de ondan gelmişti. Demna'nın yanında bulunanlar Kral'a karşı savaşmak istememişlerdir. Onlar III. Giorgi'ye saldırmak yerine ilk hamlenin ondan gelmesini beklemişlerdir. İşte tam da bu esnada İvane'nin yanında yer alan eristavlardan birisi olan Büyük Kamragel, İvane'nin yanından ayrılmış ve gizlice Kral Giorgi'nin yanına gitmiştir.”¹³⁰

Başkumandanlık makamını Kıpçaklara bırakmak istemeyen Orbelyanlar'a rakip olan Kubasar, yukarıda da bahsedildiği gibi kendisine bağlı olan kütüphaneleri toplayarak Kral III. Giorgi ile birlikte İvane'nin üzerine yürümüş ve onu

¹²⁶ İbrahim Tellioglu'nun aktardığına göre bu sayı 30.000'dir. Bkz. İbrahim Tellioglu, XI. - XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 90-91.

¹²⁷ Kırzioğlu, a.g.e., s. 130; Mehmet Coğ, “Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 19, Trabzon 2015, s. 62.

¹²⁸ Hrand D. Andreasyan, “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul 1950, s. 419.

¹²⁹ Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan, Çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2012-2015, s. 198.

¹³⁰ Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan, s. 199.

sığınmış olduğu Lori Kalesi'nde kuşatmıştır.¹³¹ İsyanın başı olarak bilinen Orbelyanlı İvane ve oğlu Kawtar, Kubasar'ın tavsiyeleri sonucunda öldürülmüşlerdir. Adı geçen Kral bununla yetinmemiş ve Orbelyanlı hanedanına mensup olan herkesi kılıçtan geçirterek onların mallarını da müsadere ettirmiştir. Sözü edilen bu isyanın bastırılmasının ardından III. Giorgi, Kubasar'ı bütün ülkenin Başkumandanı (Amirspasalar) ve İç İşleri Bakanı (Mandatortuhkutesi)¹³² olarak görevlendirmiştir.¹³³ Ayrıca adı geçen Kıpçak Beyi'ne başkumandanlığa ek olarak, Lori (Lore) topraklarının hâkimiyeti de verilmiştir.¹³⁴ Kral III. Giorgi'yi tahttan indirmek için düzenlenen bu isyandaki kilit kişi hiç şüphesiz "isyan sırasında kralın tarafını tutup büyük yardımlarda bulunan Gürcüleşmiş Kıpçaklı Kubasar"¹³⁵ şeklinde kendisinden bahsedilen Kubasar idi. Bu isyanın kendisine yapılmak istenilen bir darbe olarak algılayan Kral, feodal beylere karşı Gürcistan topraklarına yeni Kıpçak göçlerinin yapılmasını uygun görmüştür. İsmi geçen Kral, bu yeni göçler sayesinde hâkimiyetini sağlamlaştırılacağını düşünmüştür.¹³⁶

III. Giorgi'nin teşvikleri sonucunda, büyük isyanın hemen ardından 20.000-30.000 kişi ile Yeni Kıpçaklar olarak isimlendirilen kütlelerin (Na Kıpçakni) Gürcistan topraklarına göç ettikleri görülmektedir.¹³⁷ Bu dönemde Gürcü halkından Kıpçaklar için Sakipchake ya da Sakivçago¹³⁸ isminde özel bir vergi alınmıştır. Sözü edilen bu vergi IV. David tarafından yürürlüğe koyulmuş fakat kesin olarak III. Giorgi zamanında halktan toplanmaya başlanmıştır.¹³⁹ Kubasar'ın Lori topraklarını alarak Gürcistan ordusunun başkumandanı olması ile Kral IV. David döneminde bölgeye gelen Eski Kıpçakların bir kısmı Taşır-Borçalı¹⁴⁰ ve Tao bölgesi ile çevresine yerleştirilmişlerdir. Bu Kıpçak gruplarının sözü edilen bölgelere yerleştirilmelerinin en önemli sonucu ise günümüzde Ahılkelek, Ahıska, Ardahan, Oltu, Tortum, Şavşat ve Artvin bölgelerinde Kıpçak Türkçesi'nin izlerinin görülmesidir.¹⁴¹ Öte yandan bu dönemde onların yerleştikleri bölgelerdeki yer isimleri arasında Akuran, Kökuran isimleri görülmüştür. Ahincanov'a göre bu yer isimleri Kıpçakların Kimek kabile federasyonu zamanından kalma adlardır.¹⁴²

¹³¹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 130; Çoğ, "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, s. 62.

¹³² *Step'annos Orbeleans's History of the State of Sisakan*, s. 202; Giuli, "a.g.m.", s. 18.

¹³³ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 130; Gökbel, *a.g.e.*, s. 58.

¹³⁴ Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 78.

¹³⁵ Erhan Ateş, *XII. ve XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 94.

¹³⁶ Ançabadze, "a.g.m.", s. 119; Çoğ, "a.g.m.", s. 62.

¹³⁷ Ahincanov, *a.g.e.*, s. 133.

¹³⁸ Alimbaraşvili, "a.g.m.", s. 253.

¹³⁹ Giuli, "a.g.m.", s. 19.

¹⁴⁰ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁴¹ Subaşı, "a.g.m.", s. 724.

¹⁴² Ahincanov, *a.g.e.*, s. 133; Çoğ, "a.g.m.", s. 62.

5. Kraliçe Tamara Dönemi'nde (1184-1213) Kıpçakların Faaliyetleri

5.1. Kıpçak Türkü Kutlu Arslan'ın Faaliyetleri

Gürcü kroniklerinde “*Kraliçeler Kraliçesi*”¹⁴³ olarak adlandırılan ve öte yandan Kıpçak kökenli olarak bilinen Kraliçe Tamara¹⁴⁴ tahta çıktığında onun tecrübesizliğinden faydalanmak isteyen aristokratların isyanları ile karşılaşmıştır.¹⁴⁵ Bu isyanlar içerisinde en önemlisi Kıpçak Türkü Kutlu (Kutlug-Kutlu)¹⁴⁶ Arslan'ın başı çekmiş olduğu isyan hareketidir. Krallık içerisinde Ekonomi Bakanı (Mechurchletukhutsesi) olarak görev yapan adı geçen Kıpçak Beyi,¹⁴⁷ Kraliçe'yi etkisiz hale getirerek sarayın yanında Karavi denilen bir kurumun kurulmasını istediği görülmektedir. Kutlu Arslan'ın talebine göre burada devlet işlerinin görüşüleceği bir meclisin oluşturulması elzem idi. Sözü edilen bu olay sonucunda Kraliçe ile Kıpçakların aralarının açılarak bu iki gücün karşı karşıya geldiği bilinmektedir.¹⁴⁸ Bu doğrultuda Kutlu Arslan, Kraliçe Tamara'nın mutlak otoritesi ile devletin yönetilemeyeceğini ifade etmiş ve Tiflis yakınlarında yer alan Isan Ovası'ndaki Sagodebel isimli bölgeye çadırlarını kurarak buradan saraya bazı haberler göndermiştir. Adı geçen Kıpçak Beyi beraberindeki Kıpçaklara da güvenerek: “*Biz orada bağımsız yaşamak, serbestçe alıp vermek, birine karşı sert, başkasına karşı iyi davranmak, kraliçemiz Tamara'ya her şeye ait isteklerimizi bildirmek ve işleri istediğimiz gibi idare etmek isteriz.*”¹⁴⁹ demiştir. Bu olaylar sonucunda Kraliçe, Kutlu Arslan'ın kendi otoritesini zayıflatacak olan taleplerini reddetmiş ve onu hapse attırmıştır.¹⁵⁰

Adı geçen Kıpçak Beyi'nin komutasındaki Kıpçak grupları beylerinin serbest bırakılmasını istemişler ve bu doğrultuda silahlanarak sarayın kapısına dayanmışlardır.¹⁵¹ Gerçekleşen bu olay sonucunda, Kıpçakların devlet içerisindeki nüfuzlarını da göz önüne alan Kraliçe Tamara bu tutumundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁵² Akabinde Kıpçaklara isteklerinin yerine getirileceğini bildiren Tamara, bir heyet göndererek onlara anlaşmıştır. Yapılan bu anlaşma sonucunda, Kutlu Arslan'ın serbest bırakıldığı görülmektedir. Tüm bu olayların neticesi olarak devlet işlerinin görüşülüp karara bağlanacağı bir

¹⁴³ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, s. 202.

¹⁴⁴ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971, s. 145; Kirzioğlu, *a.g.e.*, s. 131; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 184; Gökbel, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁴⁵ Erhan Ateş, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, C. XXXII/2, İzmir 2017, s. 365.

¹⁴⁶ Brosset, *a.g.e.*, s. 363.

¹⁴⁷ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, s. 238.

¹⁴⁸ Ateş, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, s. 365; Brosset, *a.g.e.*, s. 363-364; Telliöğlu, *a.g.e.*, s. 92-93.

¹⁴⁹ Brosset, *a.g.e.*, s. 363.

¹⁵⁰ Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia, s. 241; Golden, “Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia”, s. 80; Ateş, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, s. 365; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 200.

¹⁵¹ Ateş, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, s. 365; Togan, *a.g.e.*, s. 200; Brosset, *a.g.e.*, s. 363.

¹⁵² Çoğ, “a.g.m.”, s. 63; Kirzioğlu, *a.g.e.*, s. 132.

Devlet Şurası (Tanadgoma¹⁵³) kurulmuştur. Sözü edilen şuranın kurulmasıyla, Kıpçaklar içerisinde yer alan etkili şahsiyetler veya beyler resmen devlet idaresine katılmışlardır. Öte yandan, isteklerini Kraliçe'ye kabul ettiren Kıpçaklar, bunun bir göstergesi olarak Krallığa ve Kraliçe'ye sadakat yemini de etmişlerdir. Bu isyanın sonuçlarına bakıldığında Kıpçakların istediklerini aldıkları görülmektedir. Bu minvalde onların devletin idaresindeki etkilerini daha da artmıştır.¹⁵⁴ Gürcistan'ın parlak çağının büyük başbuğu olarak adlandırılan,¹⁵⁵ Başkumandan Kubasar¹⁵⁶ bu yıllarda yaşlanmış ve felç geçirmiştir. Krallık içerisinde yer alan feodal beyler, Kraliçe'den eli, ayağı ve dili tutulan Kıpçak Beyi'nin mallarının müsadere edilmesini talep etmişlerdir. Sözü edilen bu istek Tamara tarafından kabul edilmemiştir. Adı geçen Kraliçe sadece Kubasar'ın başkumandanlık sıfatı ile hâkim olduğu Lori şehrini elinden almış ve ona ölümüne kadar çok iyi davranmıştır.¹⁵⁷

5.2. Yeni Kıpçakların Gürcistan'a Gelmeleri ve Kıpçakların Krallık Ordusundaki Faaliyetleri

Gürcü Krallığı'nın Altın Çağı olarak adlandırılan Tamara'nın hâkimiyeti döneminde¹⁵⁸ ve babası Kral III. Giorgi döneminin son yıllarında Gürcistan topraklarına gelen Kıpçaklara Yeni Kıpçaklar (Na Kıpçakni) denilmiştir.¹⁵⁹ Bunlar, başbuğları Savalt'ın (Vsevolod) kardeşi olan Sevinç'in başında olduğu Kıpçak gruplarından oluşmaktaydı.¹⁶⁰ Sözü edilen bu küteller, 1185-1186 yıllarından itibaren Rusların kendilerine karşı üstünlük kurmaya başlamaları ile ikinci defa Gürcistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁶¹ Yeni Kıpçaklar ile Eski Kıpçaklar arasında ufak bir fark bulunmaktaydı. Gürcü tarihçilerinden P. Sikharulidze'ye göre Yeni Kıpçaklar Hristiyanlığı önceden kabul etmişler ve ardından Gürcistan'a göç etmişlerdir.¹⁶² Bu doğrultuda, Yeni Kıpçakların Rus Knezlikleri'nin etkileri ile Hristiyanlığı daha önceden kabul ettikleri görülmektedir.¹⁶³ Onların, Gürcistan'a gelmelerinin bir diğer nedeni de dolaylı

¹⁵³ Ateş, "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları", s. 365; Togan, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁵⁴ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁵⁵ Rasonyi, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁵⁶ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 238.

¹⁵⁷ *Kartlis Tskhovreba-A History Of Georgia*, s. 241; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁵⁸ Ayşe Beyza Büyükcınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Trabzon, Aralık 2017, s. 34; Minorsky, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁵⁹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁶⁰ Brosset, *a.g.e.*, s. 388; Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 83; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 184-185; Gökbek, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁶¹ İpatevskaya Letopis, *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey*, Tom. II., İzdavaiyemoiye Po Vısoçayşemu poviyeltniyu İmperatorskoyu Arheografiçeskoyu Kommicciyeyu, S. Peterburg 1908, s. 447-448 vd.; Ançabadze, "a.g.m.", s. 119.

¹⁶² Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Eski Kıpçaklar ismiyle IV. David zamanında Gürcistan'da görülen Kıpçaklar Hristiyanlığı Gürcistan'da kabul etmişlerdi. Bkz. İoseb Alimbaraşvili, "Kıpçakların Gürcistan'a Getirilmesi, Yerleştirilmesi ve Sonraki Kaderi Üzerine", *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Ed. Prof. Dr. İbrahim Tellioglu - Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Gori Devlet Üniversitesi Basımevi, Gori Devlet Üniversitesi, 2009, s. 254; Giuli, "a.g.m.", s. 19.

¹⁶³ Ateş, *a.g.t.*, s. 103-105.

yoldan da olsa Kraliçe Tamara'nın ilk evliliği ile alakalıydı. Adı geçen Kraliçe, ilk evliliğini 1185-1186 yılları arasında yukarıda da bahsettiğimiz Kıpçak başbuğu Savalt'ın yeğeni Yuri Bogoljubskij ile yapmıştı.¹⁶⁴

Tamara döneminde Kıpçakların Gürcistan ordusu içerisindeki ilk faaliyetleri başbuğları Savalt önderliğinde 1195 yılında Şemkür ya da Şamkor'da gerçekleşen savaşa katılmalarıdır.¹⁶⁵ Onlar, sözü edilen savaşın ardından, Gürcü ordusunun Başkumandanı ve Lore bölgesinin hâkimi olan Koluuzunoğulları'nın komutası altında Krallığa hizmet etmişlerdir.¹⁶⁶ Gürcüler onların sayesinde, Aras'ın yukarısı ve orta bölgeleri ile Gence'ye kadar uzanan Orta Kür bölgesine hâkim olmuşlardır. Sözü edilen bu Kıpçakların çoğu Gürcü-Ortodoks kilisesine bağlıydı. Fakat bunlar içinden bir kısmın, 1200 yılında ele geçirilen Ani Şeddadlı Emirliği topraklarında Gregoryen mezhebini kabul ettikleri görülmüştür.¹⁶⁷ Bu dönemde Krallığa hizmet etmeye başlayan Yeni Kıpçakların bazı önemli komutanlarının isimlerini de bilinmektedir. Örneğin, Kraliçe Tamara'nın 1202 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah'a karşı toplamış olduğu orduda ünlü Kıpçak kumandanlarından Ahıskalı Şalwa ve İvane kardeşler bulunmaktaydı.¹⁶⁸ 1203 yılında Kıpçakların destekleri ile Kraliçe, Azerbaycan'da bulunan Dovin'e girmiş ve birleşik Gürcü-Kıpçak ordusu şehri ele geçirmiştir.¹⁶⁹ 1205-1206 yıllarında gerçekleşen Ahlat kuşatmaları ve ardından Malazgirt ile çevresinin ele geçirilmesi ile Yeni Kıpçaklar arasından bir kısmının aileleri ile beraber Van Gölü çevresinde konaklatıldıkları bilinmektedir.¹⁷⁰ 1208 yılına gelindiğinde ise Koluzunoğulları'nın liderliğinde Erciş'e yapılan akınlarda Gürcü ordusunda çok sayıda Kıpçak askerinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, bu dönemin en önemli komutanları arasında yer alan General Zakare'nin kuvvetlerinin çoğunluğu Yeni Kıpçaklar tarafından oluşturulmaktaydı.¹⁷¹ Kraliçe Tamara döneminde ordunun mihenk taşlarından olan ve Tiflis ile Karaağaç arasında Kür, Alget, Ktzia ve Kür-Vaçar nehirlerinin kıyılarını dolduran¹⁷² Yeni Kıpçaklar bu dönemde genel olarak Tiflis-Karaağaç çevrelerine iskân edilmişlerdir.¹⁷³

6. IV. Giorgi Lasha (1214-1222) Dönemi'nde Gürcistan'daki Son Kıpçaklar

Kraliçe Tamara'nın 1214 yılında ölmesiyle onun yerine tahta 18 yaşındaki

¹⁶⁴ V. Minorsky, "Caucasia III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 14, No. 2, London 1952, s. 237; Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 82; Elizabeth A. Zachariadou, "Trabzon'da Kuman Adları", Çev. Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, Trabzon 2015, s. 48; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁶⁵ Ateş, "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları", s. 370.

¹⁶⁶ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹⁶⁷ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹⁶⁸ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 139-140.

¹⁶⁹ Ateş, *a.g.t.*, s. 119.

¹⁷⁰ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁷¹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 141-143.

¹⁷² Tellioglu, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁷³ Çoğ, "a.g.m.", s. 63.

oğlu IV. Giorgi Lasha geçmiştir.¹⁷⁴ Sözü edilen Kral'ın hâkimiyet yıllarında Gürcistan topraklarında görülen en önemli olayı Moğolların bölgede görülme-leridir. Gürcüler, Moğolların Kafkasya'ya girmeleri ile Ermenistan'dan yardım istemişler ve bu minvalde birleşik Gürcü-Ermeni ordusu Moğollara karşı be-raber hareket etmişlerdir. Moğollar ile birleşik Gürcü-Ermeni orduları arasın-da yapılan ilk savaş Hunân Vadisi'nde yer alan Guran-Çay Nehri civarında 1221 yılının Ocak ayında meydana gelmiştir. Burada 20.000 kişiden oluşan Moğollara, Kral IV. Giorgi Lasha ve General İvane komutasındaki 60.000 kişilik ordu karşı koymuştur.¹⁷⁵ Sözü edilen bu ilk karşılaşmanın akabinde Moğollar, aynı yılın ilkbaharında Tiflis'e girmişler ve Giorgi Lasha ile onun başkumandanı Atabek İvane'yi mağlup etmişlerdir.¹⁷⁶

1223 yılında meydana gelen ve birleşik Rus-Kıpçak ordularının mağlu-biyeti ile sonuçlanan Kalka Savaşı'nın ardından¹⁷⁷ Kıpçaklar, Kürike isim-li başbuğlarının önderliğinde Kür civarından geçerek Kral Giorgi Lasha ve Atabek İvane'ye başvurmuşlardır. Onlar, Krallıktan yurt edinebilecekleri bir yer talep ederek ülkenin korunmasına yardımcı olacaklarını bildirmişlerdir. Kıpçakların bu teklifi Kral tarafından reddedilmiş ve bunun ardından Kürike idaresindeki Kıpçaklar Gence'de bulunan Müslümanlara aynı teklifte bulun-muşlardır. Gencililer, Gürcülerin kendi topraklarına tecavüzlerini ve üzerle-rine doğru gelmekte olan Moğol tehlikesini de göz önüne alarak Kıpçakların bu teklifini memnuniyetle kabul etmişlerdir. Karadeniz'in kuzeyinden gelerek soluğu Gence'de alan Kürike idaresindeki Kıpçaklar, Gürcülerin akınlarına karşı Gence'nin sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Onlar, sözü edilen bölge-yeye yerleştirildikleri gibi Atabek İvane önderliğindeki Gürcü ordusunu mağlup etmişlerdir.¹⁷⁸ 1225 yılının Haziran ayına gelindiğinde Harezmsahlar'ın ünlü hükümdarı Celeddin Harezmsah'ın, Gürcüleri bozguna uğrattığı ve bu sa-vaşta Gürcü ordusunun sağ kol kumandanı olan Kıpçak Beyi Şalva'nın bura-da Harezmsahlar tarafından esir edildiği görülmektedir.¹⁷⁹ Moğolların 1229'da Gürcü topraklarını işgal ettiklerinde¹⁸⁰ Gürcü ordusunda 20.000 Kıpçak as-

¹⁷⁴ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 143; Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 84.

¹⁷⁵ A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 2. Baskı, Çev. İlyas Kemalöğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 24; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954, s. 5.

¹⁷⁶ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 143; Abraham Constantin Mouraggea D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Yay. Haz. Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 140. D'ohsson bu savaşın 1221 yılının Şubat ayında yapıldığını söylemektedir, s. 140; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 37; Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁷⁷ Kalka Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. İlyas Kemalöğlu, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 18; A.Y. Yakubovskiy, *Altın Orda ve İnhitatu*, Çev. Hasan Eren, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 34-37; George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak - Egemen Çağrı Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 66; İlyas Kemalöğlu, *Altın Orda ve Rusya, Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, 2. Basım, Ötüken, İstanbul 2015, s. 76-87; Akdes Nimet Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 92-95.

¹⁷⁸ Galstyan, *a.g.e.*, s. 37; Giuli, "a.g.m.", s. 20; Golden, "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", s. 85; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁷⁹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁸⁰ Galstyan, *a.g.e.*, s. 40.

kerinin yer aldığı bilinmektedir.¹⁸¹ Kıpçakların Gürcistan topraklarındaki son mevcudiyetleri ise XIV. yüzyıl başlarında meydana gelen taht kavgaları ile son bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁸² Fakat onların Gürcistan'daki varlıkları 1595 yılında dahi görülmektedir. Sözü edilen yıla ait olan *Defter-i Mufassal-ı Livâ-ı Ahışa*'da yer alan beş yüz Türkçe kişi adlarının ekseriyeti Kıpçak menşelidir. Ayrıca, defterde Gürcistan Kıpçakları arasında önemli şahsiyetlerden olan At-rak ve Kubasar isimleri de yer almaktadır.¹⁸³

7. Kıpçakların Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri

7.1. Doğu Anadolu'da Kıpçak Etkileri ve Yerleştikleri Yerler

Kıpçakların çevreye yaptıkları göçler bağlamında ilk olarak günümüzde Doğu Anadolu bölgesi sınırlarında kalan Ortodoks Atabekler (Atabegler) Beyliği (Hükümeti) ile karşılaşmaktadır. Sözü edilen beylik, Kral IV. David döneminden itibaren genellikle Çoruh vadisi ve çevresine yerleştirilen Eski Kıpçaklar tarafından kurulmuştur. Anadolu'daki beylikler arasında en uzun ömürlü olarak bilinen bu beyliğin (1267-1578),¹⁸⁴ Osmanlıların bölgedeki faaliyetleri ile beraber XV. yüzyılın sonundan itibaren İslamiyeti kabul etmeye başladığı görülmektedir. Bu minvalde, Hristiyan Atabekler Hükümeti 1535 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmeye başlamış ve bu süreç 1578 yılında sona ermiştir.¹⁸⁵ Günümüzde Atabegler bölgesini içine alan Ahıska, Ahılkelek, Altunkale, Çıldır, Ardahan, Göle, Posof, Şavşat, Ardanuç, Oltu, Bardız, Narıman, Tortum ve Yusufeli halkı Kıpçak Türklerinin bölgedeki bakiyeleridir.¹⁸⁶ Ayrıca meşhur seyyah Evliya Çelebi, Çıldır'da görev yapmakta olan beylerbeyini "*Gürcü-Kıpçak*" olarak telakki etmiş ve onların atabeklerin soyundan geldiklerini de eklemiştir.¹⁸⁷

7.2. Ermenistan'da Kıpçak Etkileri ve Yerleştikleri Yerler

Sözü edilen Türk kavminin Gürcistan üzerinden göç ettiği ikinci bölge ise Ermenistan'dır. Ermeniler tarafından "*Hardeş*" olarak isimlendirilen Kıpçakların bir kısmı,¹⁸⁸ yukarıda da izah edildiği gibi Kraliçe Tamara döneminde Gregoryen-Ermeni mezhebini kabul etmişlerdi. Ermenistan'da bulunan Fırak ya da Şırak bölgesinin Artık rayonundaki (eyalet, bölge anlamına gelen

¹⁸¹ Zachariadou, "a.g.m.", s. 48.

¹⁸² Ahincanov, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁸³ Sinan Uyğur, "1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-ı Ahışa'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine", *VAKANİVÛS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol: 2, *Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia*, Sakarya, Ocak 2017, s. 606, 625, 629.

¹⁸⁴ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 150; Zekiye Tunç, "Karadeniz Bölgesi'nde Hristiyan Oğuz Boyları", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Tufan Gündüz - Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 699.

¹⁸⁵ Gökbel, *a.g.e.*, s. 312.

¹⁸⁶ Azad Dedeoğlu, *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI. ve XVI. Yüzyıllar Arası)*, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018, s. 132; Allen, "a.g.m.", s. 155.

¹⁸⁷ Dedeoğlu, *a.g.t.*, s. 108.

¹⁸⁸ Rasovskiy, *a.g.e.*, s. 127.

Oblast'ın bir aşâğısını ifade eden yerleşim birimi) şimdiki adı ile Arıç olan köyün eski isminin Kıpçaq olduğu görülmektedir. Öte yandan sözü edilen bölgede günümüze dahi ulaşmış olan Hpçahavank isimli bir manastırın varlığı da bilinmektedir.¹⁸⁹ IV. Giorgi Lasha döneminde Moğolların önünden kaçarak Gence'ye yerleşen Kıpçakların zaman içerisinde Ermenileştikleri görülmektedir. Bölgede görülen bir diğer önemli yapı ise, 1206 yılında inşa edilen bir manastırdır. Sözü edilen bu manastırın kitabelerin arasında Kubasar ailesinin üyelerinden bahsedilmiştir. Aynı şekilde İğdır'da bulunan ve 1918 yılında boşaltılan Kuçakh isimli köy Kıpçakların yerleşimlere ait başka bir örnektir.¹⁹⁰ Gürcistan yolu ile Ermenistan'a giden Kıpçakların bölgenin kuzeyi olarak bilinen Somheti bölgesine yerleştirdikleri bilinmektedir.¹⁹¹ Öte yandan Ermeni tarihçi Suren Yeremyan ve Gürcü tarihçi Mariam Lordkipanidze'de göre onlar, Gürcistan Krallığı tarafından Ermenistan'ın kuzeyine de yerleştirilmişlerdir.¹⁹² Ermenistan'da Kıpçak mevcudiyetinin göstergesi olan yer isimlerinden birisi de Gümrü'nün güneyinde ve Elegez Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde bulunan Ertik'in yanında yer alan Kıpçag isimli bir Ermeni köyüdür. Sözü edilen bu köyün esas adı Kıpçak-a-Vank (Kıpçak Manastırı) olarak bilinmektedir. Ayrıca, adı geçen dağın güneyinde XIII. yüzyıldan kalma Aştarak ya da Eşterek ismi ile bilinen bir kasabasının kilisesi, Kars'ta Kuçakh isimli bir köyün yer alması, Yeni Kıpçakların Elegez Dağı çevresine ve Aras Nehri'nin sağ kısımlarına yerleştiklerini göstermektedir.¹⁹³ Neticede sözü edilen bölgelere yerleşen Kıpçaklar, Türkçe konuşular da, sırf Hristiyan oldukları için kendilerine Gürcü ya da Ermeni denilmiştir.¹⁹⁴

7.3. Karadeniz'de, Karadeniz'in Doğusunda Kıpçaklar ve Yerleştikleri Yerler

Kıpçakların son olarak Gürcistan üzerinden Karadeniz'e ve Karadeniz'in doğusuna geçtikleri bilinmektedir. Bu minvalde, onların Karadeniz'in doğusuna yaptıkları göçler üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama 1118 yılında Gürcistan'a gelen Kıpçakların bir kısmının 1124 yılının Haziran ayında Çoruh Vadisi, Oltu ve Pasin-İspir arasındaki bölgelere yerleşmeleri ile meydana gelmiştir. İkinci aşama ise Kraliçe Tamara döneminde Gürcistan'dan ayrılan Yeni Kıpçakların, Artvin-Rize-Trabzon arasındaki yer alan bölgeye yayılmaları neticesinde oluşmuştur.¹⁹⁵ Bu bilgiye ek olarak onların sözü edilen bölgedeki varlıkları günümüzde dahi devam etmektedir. Bu bölgelerde görülen Kubasar soy isimli aileler Kubasar'ın neslinden gelmektedirler.¹⁹⁶ Kıpçakların

¹⁸⁹ Gülnisa Aynakulova, "Gregoryen Kıpçaklar'a Dair", *Belleten*, C. LXIX, S. 256, Ankara 2005, s. 4-5.

¹⁹⁰ Gökçe Yükselen Abdurrazak Peler, "Tarihte Türk-Ermeni Temasları Sonucunda Ortaya Çıkışmış Bir Halk: Ermeni Kıpçakları veya Gregoryen Kıpçaklar", *Turkish Studies*, Vol. 10/8, Ankara 2015, s. 261.

¹⁹¹ Giuli, "a.g.m.", s. 12.

¹⁹² Giuli, "a.g.m.", s. 12; Alimbaraşvili, "a.g.m.", s. 252.

¹⁹³ Alimbaraşvili, "a.g.m.", s. 252; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 136-137.

¹⁹⁴ Dedeoğlu, *a.g.t.*, s. 111.

¹⁹⁵ İbrahim Telloğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 48, Ankara 2015, s. 64.

¹⁹⁶ Mehmet Kıldıroğlu, "Kişi, Yer, Boy Adlarına Göre Ahıska ve Çevresindeki Kıpçaklar Kumanlarda Diğer Türk Boylarının Bağlantıları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 40, Ankara 2018, s. 422.

Karadeniz'in doğusuna yerleşmelerinin üçüncü aşaması ise, Moğolların Kafkasya üzerine yürüdükleri döneme denk gelmekteydi. Moğollar'ın Gürcistan'ı işgal etmelerinin ardından bölgede yaşamakta olan Hristiyan Kıpçaklar içerisinde Sargis önderliğinde bir grubun, 1264 yılında Moğollar ile anlaştığı görülmektedir. Moğollar ile anlaşılan bu Kıpçak Beyi beraberindeki gruplar ile Gürcistan'ın Anadolu'ya yakın bölgeleri ile Ahıska'dan Rize'deki Fırtına Vadisi'ne kadar uzanan sahil kesiminin yanında Artvin, Borçka, Şavşat, Ardahan, Yusufeli ve Tortul bölgelerine hâkim olmuşlardır.¹⁹⁷ Ayrıca günümüzde Terekeme Gürcistan'ı olarak da bilinen bölgede Kıpçakların etkileri devam etmektedir.¹⁹⁸ Kıpçakların bir kısmının Karadeniz'deki mevcudiyetleri Trabzon Rum İmparatorluğu'nun faaliyetleri vasıtasıyla meydana gelmiştir. 1203 yılında Kraliçe Tamara'nın Akdeniz'de yer alan bazı manastırlara göndermiş olduğu kervanlara dönemin Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos el koymuştu. Bu olaya sinirlenen Kraliçe, İmparatora karşı yeğenleri Aleksios ve David Komnenoslara sağlamış olduğu ordu ile Trabzon'u ele geçirerek bölgede bir hanedanlık kurmalarına yardımcı olmuştur.¹⁹⁹ Tamara'nın desteklediği yeğeni I. Aleksios'un askerî kuvvetinin önemli bir kısmı Gürcü ordularında yer alan askerlerden oluşmaktaydı.²⁰⁰ Sözü edilen bu ordu içerisinde Kıpçaklarda bulunmaktaydı. Şöyle ki, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tarihçisi olan Mikhael Panaretos'un aktardığına göre Komnenoslar içerisinde yer alan bazı hanedan üyelerinin Yunanca ve Türkçe olmak üzere çift isimleri vardı. III. Andronikos'un erkek kardeşleri olan I. İoannes Komnenos'un Aksoukhos, Anna'nın Anakhoutlu, Mikheal'in Azakhoutlou, Georgis'in Akhpouga gibi Türkçe isimleri vardı. Gürcü kökenli olan bu kişilerin ikinci isimleri Kıpçak Türkçesi kökenliydi.²⁰¹ Öte yandan Trabzon'da bulunan Vazelon Manastırı'nın kayıtlarında XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aile adlarında Kıpçak kökenli isimlere de rastlanılmıştır.²⁰² Öte yandan, İmparatorluğun kurucusu Aleksios'da tıpkı Gürcü Kralları gibi kendi ordusunda Kıpçaklardan yararlanmış ve onlara Trabzon çevresinden topraklar tahsis etmiştir.²⁰³ Sözü edilen Türk kavminin, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ordusunda yer aldığı dair bir delil Bolnisi Savaşı'nda görülmektedir. 1226 yılının Mart ayında Harezmsahlar, Tiflis'ten başlayarak bölgenin tamamını kontrolü altına almışlardı. Celaleddin Harezmsah önderliğindeki Harezmsahlar bu fetihlerin sonucu olarak Trabzon Rum İmparatorluğu ile komşu olmuştu. Bu olaydan iki yıl sonra adı geçen hükümdar Gürcü ordusunu Bolnisi yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratmış ve bu savaş sonucunda Gürcü Krallığı'nın doğu bölgeleri Harezmsah kontrolüne geçirilmiştir. Mezkûr savaşta Trabzon Rum İmparatorluğu'nun müttefik olduğu Gürcü Krallığı'na askeri yardım yaptığı bilinmektedir. Sözü

¹⁹⁷ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 181; Tellioglu, "a.g.m.", s. 65.

¹⁹⁸ Tellioglu, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁹⁹ Keçiş, *a.g.t.*, s. 79; Kızıoğlu, *a.g.e.*, s. 141.

²⁰⁰ Keçiş, *a.g.t.*, s. 78.

²⁰¹ Zachariadou, "a.g.m.", s. 45-46.

²⁰² Keçiş, *a.g.t.*, s. 141.

²⁰³ Tellioglu, "a.g.m.", s. 67.

edilen bu ordunun içerisinde Hristiyan Kıpçaklar bulunmaktaydı.²⁰⁴ Hatta bu savaşta Atamelik Cüveyni, Kıpçakların taraf değiştirerek Celaleddin Harezmşah'ın yanına geçtiklerini şöyle aktarmıştır:

“20.000 kişilik Kıpçak ordusunu gören Sultan onların sancaklarını ve bayraklarını görünce Kaşgar sultanını yanına çağırdı ve ona bir ekmek ve bir miktarda tuz vererek bunları Kıpçaklara götürmesini ve Kıpçaklara: “Onların esiri olup zincire vuruldukları sırada babasının onları o beladan nasıl kurtardığını hatırlatmasını ve o iyiliğe karşı yoksa onunla savaşarak mı cevap vereceksiniz?” diye sormasını emretmiştir. Kıpçak ordusunun komutanları bu haberi alınca buldukları mevkileri terk ederek Sultan'ın yanında yer almışlardır.”²⁰⁵

Bolnisi Savaşı'nın yanında bölgedeki Kıpçak varlığı yer isimlerinde de görülmektedir. Sözü edilen yer isimleri günümüzde dahi Karadeniz'de ve bölgenin doğusunda varlığını korumaktadır.²⁰⁶

Sonuç

Büyük Kiev Knezi Vladimir Monomach önderliğinde düzenlenmiş olan başarılı seferler sonucunda, Don boylarından Kafkasya bozkırlarına göç etmek zorunda kalan Kıpçaklar ilk kez başbuğları Atrak liderliğinde Kral IV. David zamanında Gürcistan'da görülmüşlerdir. Adı geçen Kral onların askeri meziyetlerini hem devlet içerisinde hem de dışarıda yani dış politikada faal bir şekilde kullanmıştır. Hatta onun bu politikasının halefleri tarafından da devam ettirildiği görülmektedir. Örneğin makalede de görüldüğü gibi IV. David, Kıpçakların sayesinde Didgorni Savaşı'nı kazanarak Selçukluları mağlup etmiş akabinde bölgenin en önemli şehri olan Tiflis'i de ele geçirmiştir. Gürcü ordusunun önemli bir kısmını oluşturan Kıpçaklar sayesinde IV. David zamanından itibaren Gürcistan Krallığı bölgenin yegâne hâkim gücü olmuştur. Bu dönemde Kıpçakların askeri başarılarına ek olarak Krallık içerisindeki demografik yapıyı değiştirmişler ve Selçuklu akınları sonucunda özellikle de sınır bölgelerindeki ıssızlaşmış topraklara iskan edildiklerinden ötürü bu bölgeleri şenlendirmişlerdir. Hatta şöyle diyebiliriz ki onların sınır bölgelerine iskân edilmeleri sonucunda Gürcü halkı yeniden günlük hayatlarına geri dönebilmişlerdir.

III. Giorgi zamanına gelindiğinde ise Gürcü feodal beyleri arasında en kuvvetlileri olarak görülen Orbelyanlıların isyanı ile karşılaşan Kral'ın yegâne destekçisi Kıpçaklar olmuştur. Kubasar liderliğindeki Kıpçakların yardımları sonucunda adı geçen Kıpçak Beyi tüm Gürcistan ordularının komutanı olmuş ve onun zamanında sözü edilen Türk kavminin devlet içerisindeki nüfuzu daha da artmıştır. Ayrıca Kral'ın, bu yardım sonucunda yeni Kıpçak göçlerinin bölgeye yapılması suretiyle mezkûr Kral'ın kendi otoritesini sağlamlaştır-

²⁰⁴ Keçiş, a.g.t., s. 139-141.

²⁰⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih'i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 368-369.

²⁰⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Ötügen, 3. Baskı, İstanbul 2007.

mak istediği de görülmektedir. III. Giorgi döneminin sona ermesinin ardından Gürcistan'ın altın çağı olarak adlandırılan Kraliçe Tamara döneminde ise Kutlu Arslan önderliğinde görülen Kıpçakların devlet içerisindeki güçlerinin zirveye ulaştığı görülmüştür. Bu doğrultuda Kraliçe onların güçlerini çok iyi bildiğinden ötürü Kıpçakları kendisine düşman etmek istememiştir. Onların, adı geçen Kraliçe zamanında güçlerinin en üst seviyeye çıkmasının arka planında III. Giorgi zamanında elde etmiş oldukları gücün neden olduğu görülmüştür. Öte yandan, yukarıda da bahsedildiği gibi Kraliçe Tamara'da tıpkı III. Giorgi ve IV. David gibi kendi otoritesini sağlamlaştırma adına Gürcistan topraklarına göç etmek zorunda kalan Yeni Kıpçaklara kucak açtığı görülmektedir.

Adı geçen Kraliçe'nin ardından tahta geçen IV. Giorgi Lasha'nın hâkimiyetinde Moğolların Kafkasya'da görülmeleri ile Gürcistan'daki siyasi iklim tamamen değişmiş bu değişimden Kıpçaklar da etkilenmişlerdir. Bu doğrultuda Kıpçakların çeşitli bölgelere göç etmek durumunda kaldıkları görülmüştür. Neticede, mezkûr Türk kavmi, Gürcistan'da yüksek mevkileri ellerinde tutarak Gürcü toplumu üzerinde önemli tesirler bırakmışlardır. Onların mevcudiyetleri sadece Gürcistan toprakları ile sınırlı kalmamıştır. Kıpçaklar günümüz Doğu Anadolu, Ermenistan, Azerbaycan, Karadeniz ve Doğu Karadeniz topraklarına da göç etmişler ve buralardaki varlıklarını günümüze dek muhafaza etmişlerdir. Kıpçakların zikredilmiş olan bu bölgelerdeki varlıklarının en önemli delilleri ise geçmişten günümüze kalan kişi ve yer isimleridir.

Kaynaklar

"HISTORY OF DAVID KING OF KINGS", *Rewriting Caucasian History Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, translated with Introduction and Commentary by R.W. Thompson, Clarendon Press, Oxford 1996.

AHİNCANOV, Sercan M.: *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, 2. Baskı, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

AKNERLİ GRİGOR, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.

ALİMBARASVİLİ, İoseb: "Kıpçakların Gürcistan'a Getirilmesi, Yerleştirilmesi ve Sonraki Kaderi Üzerine", *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Ed. Prof. Dr. İbrahim Tellioglu - Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Gori Devlet Eğitim Üniversitesi Basımevi, Gori Devlet Üniversitesi, Gori 2019.

ALLEN, W.E.D.: "The March-Lands of Georgia", *The Geographical Journal*, Vol. 74, No. 2, London, Ağustos-1929.

ANÇABADZE, Z.V.: "Kıpçaki Severnogo Kavkaza Po Dannim Gruzinskih Letopisey XI-XIV Vekov", *Material Nauçnoy Sessii Po Probleme Proishoceniya Balkarskogo i Karaçevskogo Narodov*, (22-26 İyunya 1959), Kabardino Balkarskoe Knijnoe İzdatelstvo, Naçik 1960.

ANDREASYAN, Hrand D.: "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul 1950.

ATEŞ, Erhan: "Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 60, Ankara 2016.

_____ : *XII. ve XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

_____ : "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, C. XXXII/2, İzmir 2017.

AYNAKULOVA, Gülnisa: "Gregoryen Kıpçaklar'a Dair", *Belleten*, C. LXIX, S. 256, Ankara 2005.

BİLGİN, Mehmet: *Doğu Karadeniz*, Ötüken, 3. Baskı, İstanbul 2007.

BOSWELL, A. Bruce: "The Kipchak Turks", *The Slavonic Review*, Vol. 6, No. 16, London, Jun 1927.

BROSSET, Marie Felicite: *Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Yay. Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

BÜYÜKÇINAR, Ayşe Beyza: "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Trabzon, Aralık 2017.

CÜVEYİNİ, Alaaddin Ata Melik: *Tarih'i Cihan Gûşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

ÇOĞ, Mehmet: "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 19, Trabzon 2015.

D'OHSOON, Abraham Constantin Mouragea: *Moğol Tarihi*, Yay. Haz. Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

DEDEOĞLU, Azad: *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI. Ve XVI. Yüzyıllar Arası)*, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018.

DURSUN, Davut: "Gürcistan", *DİA*, C. XIV, Ankara 1996.

GALSTYAN, A.G.: *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 2. Baskı, Çev. İlyas Kemalöğlü, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

GİPPERT, Jost: "The Bun-Turks in Ancient Georgia", *Studies on Iran and The Caucasus Presented to Prof. Garnik S. Asatrian on the Occasion of his 60th birthday*, Leiden-Boston 2015.

GIÜLİ, Alasania: "Kıpchaks in Georgia", *Caucasus Journal of Social Sciences*, Vol. 5, Issue 1, The University of Georgia, Tblisi 2012.

GOLDEN, Peter B.: "Cumanica IV: The Tribes of the Cuman-Qıpcaqs", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 9, Harrassowitz Verlag 1995-1997.

_____ : "Cumanica I: The Qipchaqs in Georgia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, IV, Harrassowitz Verlag 1984.

_____ : *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, 5. Basım, Ötügen, İstanbul 2014.

GOLUBOVSKIY, P.V.: *Peçeneği, Torki i Polovtsiy Rus i Step Do Naşestviya Tatar*, Veçe, Moskva 2011.

GÖKBEL, Ahmet: *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dinî Tarihi)*, Ötügen, İstanbul 2000.

İBNÜ'L ESİR: *El Kâmil Fi't Tarih*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. X, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

IPATEVSKAYA LETOPIS: *Polnoiye Sobraniye Russkih Letopisey*, Tom. II, İzdavaiyemoiye Po Vıysoçayşemu poviyeitniyu İmperatorskoyu Arheografişeskoyu Kommicciyeyu, S. Peterburg 1908.

JUANSHER, "History of King Vaxt'ang Gorgasali", *Rewriting Caucasian History Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, translated with Introduction and Commentary by R.W. Thompson, Clarendon Press, Oxford 1996.

KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, Ötügen, 41. Basım, İstanbul 2017.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç: *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom II., İzdatelstvo Nauka, Moskva 1991.

KARTLİS TSKHOVREBA-A *History Of Georgia*, ed. Roin Metreveli and Stephen Jones, Artanuji Publishing, Tblisi 2014.

KEÇİŞ, Murat: *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2009.

KEMALOĞLU, İlyas: *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

_____ : *Altın Orda ve Rusya, Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, 2. Basım, Ötügen, İstanbul 2015.

KHVEDELİANİ, Tamar: "Gürcü Şiirinde Kıpçak Karakteri", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, Kars, Aralık 2018.

KILDIROĞLU, Mehmet: "Kişi, Yer, Boy Adlarına Göre Ahıska ve Çevresindeki Kıpçaklar Kumanlarda Diğer Türk Boylarının Bağlantıları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 40, Ankara 2018.

KIRZIOĞLU, Fahreddin: *Yukan-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

KOVACS, Szilvia: "Bortz, A Cuman Chief In The 13th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 58, No. 3, Szeged, Hungary 2005.

KURAT, Akdes Nimet: *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

_____ : *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

MİNORSKY, V.: "Caucasia III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 14, No. 2, London 1952.

MROVELİ, Leonti: "History of the Kings of K'art'li", *Rewriting Caucasian History Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, translated with Introduction and Commentary by R.W. Thompson, Clarendon Press, Oxford 1996.

NAROJNİY, Evgeniy İvanoviç: "Polovtsiy Severnogo Kavkaza (Nekotoriye İtogi i Perspektiviy İzuçeniya)", *Tyurkskie Koçevniki Evrazii (Kimaki, Kıpçaki, Polovtsiy...)*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, İzdatelstvo İhlas, Kazan 2013.

- PEACOCK, Andrew C.S.: "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", *Iran & the Caucasus*, Vol. 9, No. 2, Leiden 2005.
- _____ : "Georgia and the Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries", *Anatolian Studies*, Vol. 56, British Institute at Ankara 2006.
- PELER, Gökçe Yükselen Abdurrazak: "Tarihte Türk-Ermeni Temasları Sonucunda Ortaya Çıkmış Bir Halk: Ermeni Kıpçakları veya Gregoryen Kıpçaklar", *Turkish Studies*, Vol. 10/8, Ankara 2015.
- PLETNEVA, Svetlana: *Polovtsiy, Lomonosov, Moskva* 2010.
- POVEST VREMMENNIYH LET, Çast Pervaya, Tekst i Perevod, Podgotovka Tekstka D.S. Lihaceva, Perevod D.S. Lihacevai B.A. Romanova, Pod Redaktsiey Çlena-Korrespondenta an SSSR V.P. Adrianovoy-Peretts, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.
- RASONYI, Laszlo: *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971.
- RASOVSKIY, D.A.: *Polovtsiy. Çernuye Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Robatuy raznyuh let)*, Moskva, Tsivoi 2012.
- RIYBAKOV, B.A.: *Pervuye Veka Russkoy İstoriı*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1964.
- SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan: *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- SMBAT SPARAPET: *Smbat Sparapet's Chronicle*, Çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2005.
- SOLOVYEV, S.M.: *İstoriya Rossii s Drevneyshih Vremen, Kniga II., Tom III-IV, İzdatelstvo Cotsialno-Ekonomicheskoy Literaturiy, Moskva* 1960.
- SPULER, Bertold: *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- STEP'ANNOS ORBELEAN: *Step'annos Orbelean's History of the State Sisakan*, Çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2012-2015.
- SUBAŞI, Ömer: "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hakimiyeti", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 8/5, Ankara, Spring 2013.
- SÜMER, Faruk: *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.
- TELLİOĞLU, İbrahim: *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- _____ : *XI. - XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.
- _____ : "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 48, Ankara 2015.
- THE HYPATIAN CODEX PART TWO: THE GALICIAN-VOLYNIAN CHRONICLE, trans. George A. Perfecky, Ed. Omejian Pritsak, Horace G. Lunt, Richard E. Pipes, Ihor Sevcenko, Wiktor Weintraub, Wilhelm Fink Verlag München 1973.
- TOGAN, Zeki Velidi: *Mummi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TOLOÇKO, P.P.: *Koçevnye Narodiy Stepey i Kievskaya Rus*, Abris, Kiev 1999.
- TUNÇ, Zekiye: "Karadeniz Bölgesi'nde Hristiyan Oğuz Boyları", *Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Tufan Gündüz - Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015.
- TURAN, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, 2. Baskı, İstanbul 1969.
- URFALI MATEOS: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, Not. Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- USTA, Aydın: "Artuklular", *Türkler*, C. IV, Ankara 2000.
- UYĞUR, Sinan: "1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-ı Ahışha'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine", *VAKANİVÜS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol 2, *Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia*, Sakarya, Ocak 2017.
- VASILIEV, A.A.: "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum A Journal Of Mediaeval Studies*, Vol. 11, No. 1, Cambridge Massachusetts 1936.
- VERNADSKY, George: *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak - Egemen Çağrı Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- YAKUBOVSKIY, A.Y.: *Altın Orda ve İnhitâtı*, Çev. Hasan Eren, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- YALVAR, Cihan: *The Origin Of The Kipchak Turks and Early Historical Periods*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2018.
- YUNUSOV, Arif: *Meshetinskie Turki: Dvaci Deportirovannyy Narod*, Baku 2000.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A.: "Trabzon'da Kuman Adları", Çev. Murat Keçiç, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, Trabzon 2015.
- ZELENSKIY, Yuriy Viktoroviç: "Kıpçaki v Podone i Prekavkaze v XI.-XIV. Vv", *Tyurkskie Koçevniki Evrazii (Kimaki, Kıpçaki, Polovtsiy...)*, İnstitut İstoriı im. Ş. Kimani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, İzdatelstvo İhlas, Kazan 2013.